Ивана Груден Милентијевић / Ivana Gruden Milentijević
Небојша Озимић / Nebojša Ozimić

ДРУШТВО ЦРВЕНОГ КРСТА И НИШКИ КОНЦЕНТРАЦИОНИ ЛОГОР У ПЕРИОДУ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

LA SOCIETE DE LA CROIX-ROUGE ET LE CAMP DE CONCENTRATION DE NIŠ DANS LA PERIODE DE LA DEUXIEME GUERRE MONDIALE

Ниш / Niš 2017

Издавач
Народни музеј Ниш

За издавача
Ненад Спасић

Главни и одговорни уредник
Ненад Спасић

Аутор
Ивана Груден Милентијевић
Небојша Озимић

Рецензент
Мр Драган Крсмановић

Лектура и колектура
Биљана Станојевић

Сарадник
Исидора Стојановић

Технички уредник
Жељко Цајић

Превод на француски
Славиша Миљковић

Штампа
Свен, Ниш

Тираж
500

Editeur
Musee National de Nis

Pour l`editeur
Nenad Spasić

Rédacteur en chef
Nenad Spasić

Auteur
Ivana Gruden Milentijević
Nebojša Ozimić

Critique
Mr Dragan Krsmanović

Lecteur et correcteur
Biljana Stanojević

Collaborateur
Isidora Stojanović

Redacteur technique
Željko Cajić

Traduction par
Slaviša Miljković

Presse
Sven, Niš

Tirage
500

ЦРВЕНИ КРСТ У АПРИЛСКОМ РАТУ

Друштво Црвеног крста затекао је Други светски рат у Нишу под називом Моравски бановински одбор, да би касније био преименован у Моравски окружни одбор, са својим среским и општинским повереништвима. Главни и Надзорни одбор распуштен је званично после формирања комесарске управе у Београду.[1]

Уочи немачког напада на Краљевину Југославију, Управни и Надзорни одбор Друштва Црвеног крста у Нишу чинили су следећи чланови: председник је био Владимир Фредић, потпредседник Андон Андоновић, чланови Управног одбора: Сава Костић, Влајко Станковић, Сотир Благојевић, Сотир Живковић, Драгутин Милосављевић, Јулка Јанковић Пешић, Рудолф Братанић, Марјан Марјановић, Вељко Стефановић, Драгомир Миловановић, др Ђока Михајловић, Чеда Пешић, Јордан Цветковић, Видоје Миловановић, Влада Танић, Влајко Живковић и Миша Поповић, чланови Надзорног одбора: Блажа Пилетић, Петко Букумировић, Петар Николић, Стеван Јеремић, др Бора Бераха, Ђока Ћермило и Драги Пејић, док су службено особље чинили благајник Илија Ђорђевић, лекар др Славољуб Милосављевић и секретар Радојица Станковић.[2] Нешто касније доћи ће до редукције чланства. За председника је постављен Петар Цапуловић, док су измене извршене и у Управном и Надзорном одбору.[3]

Немачка је без објаве рата извршила агресију на Краљевину Југославију 6. априла 1941. године. Приликом бомбардовања Ниша, Црвени крст је у граду био највише ангажован. Из послатих дописа, након уласка немачких снага, види се да је организација за време бомбардовања града указивала помоћ рањеним војницима и грађанима, да је санитетским аутомобилом све рањенике превезла у војну и грађанску болницу, да су сестре-добровољци (болничарке) најсавесније извршавале своју самарићанску дужност и наређења Моравског бановинског одбора, која су била у смислу Женевске конвенције, да је Бановински одбор преко својих сестара-добровољаца и у споразуму са општинском управом продужио и даље свој хумани рад и остале обавезе.[4]

Осмог априла бомбардован је Ниш. У том ваздушном нападу оштећене су и просторије Главног одбора Црвеног крста за подручје

---

1 Историјски архив Ниша(у даљем тексту ИАН), фонд Главни одбор Црвеног крста – окружни одбор Ниш (1878–1947), (даље: ДЦК), кутија (даље: к) 15, документ број (даље: док. бр) 1/297 -8.

2 ИАН, ДЦК, к. 15, док. бр. 1/2116. Др Славољуб Милосављевић је рођен 1910. у Прокупљу, Медицински факултет свршио је у Грацу 1925; пре доласка у нишки Црвени крст службовао је у Дарувару (к. 20, фасцикла (даље: ф). 3, док. бр. 3/2146)

3 У Управни одбор примљени су: др Урош Јекић, др Драги Николић, Драгутин Павловић, Петроније Миљковић и Воја Николић, док су Драгомир Миловановић, Чеда Пешић, Јордан Цветковић, Влада Танић, Влајко Живковић и Миша Поповић постали градски већници. Рудолф Братанић и Марјан Марјановић прешли су у Надзорни одбор. У Надзорни одбор примљен је Тома Секулић, а др Бора Бераха, Ђока Ћермило и Драги Пејић су изабрани за градске већнике.

4 ИАН, ДЦК, к. 16 – нерегистровани документ. Друштво Црвеног крста бр. 2115. од 9. априла 1941. године

Моравске бановине у Јеронимовој 3, па је Одбор касније преселио своје канцеларије у Обреновићеву 73, где се и данас налази. Тада су полупани прозори, кров је разрушен, целокупна архива се разлетела. Црвени крст је почео са радом захваљујући Сави Костићу, који је Одбору уступио неколико одељења своје куће.

Рад добровољних болничарки нишког Црвеног крста једна је од светлих страна у мрачном и краткотрајном Априлском рату (од 6. до 17. априла). Одмах након немачког напада на Краљевину Југославију, Моравском бановинском одбору у граду јавио се велики број болничарки. Ангажоване су без обзира на то да ли су претходно завршиле обуку. Тако је од 38 предратних слушалаца број добровољаца-болничарки парастао на 95. Дата су им разна задужења. Углавном су распоређене по квартовским станицама и болницама, многе су биле ангажоване као курири, доносиле су завоје из санитетског слагалишта у градску и војну болницу и слично.[5]

По окупацији града, секретар Црвеног крста упутио је следећи захтев немачком команданту:

При овоме Одбору ради око 20 добровољних болничарки Друштва црвеног крста спасавајући болесне, а у смислу Женевске конвенције. Болничарке овај Одбор нема са чим да исхрањује. Ради тога молимо Команданта да изда наређење да се једним аутомобилом превезе у овај Одбор извесна количина брашна, масти и шећера ради дељења овим болничаркама. Наше болничарке, на челу са Бановинском секцијом и секретаром исте, готове су да помогну рањеницима свих вера и народности и Команданту немачке трупе унапред захваљују на пажњи према њиховој служби-позиву, које бесплатно са много љубави и пожртвовања врше. Поменуте артикле да узме војна власт из касарне.[6]

Ситуација на фронтовима није се добро развијала. У град су стално пристизали рањеници. Хрватски официри и подофицири увелико су дезертирали, ширећи код војника дефетистички дух.[7] Један број побегао је из јединица под изговорима да не желе да се боре за великосрпске циљеве и ставили се под власт Анте Павелића одмах по формирању такозване Независне Државе Хрватске, 10. априла 1941. године.[8]

Нарочито је тешко стање завладало након немачког ваздушног напада на град. Према непровереним подацима који потичу од преживелих, приликом бомбардовања је погинуло око 400 лица, а око 500 је рањено.[9] Након бомбардовања скоро сва одељења нишке градске болнице била су препуна повређених и рањених, а после неколико дана и рањених у борбама у околини.[10]

---

5 ИАН, ДЦК, к. 16. нерегистровани документ.

6 ИАН, ДЦК, к. 16 – нерегистровани документ. Друштво Црвеног крста бр. 2115. од 9. априла 1941. године

7 Војни архив у Београду (даље: ВА), фонд Независне Државе Хрватске (НДХ), к. 66, рег. бр. 464/9-1.

8 ВА, НДХ, к. 66, рег. бр. 455/9-1.

9 А. Николић, С. Тариташ, *Бомбардовања Ниша у Другом светском рату*, Ниш, 1978, 7.

10 Народни музеј Ниш, Збирка предмета и докумената заточеника логора на Црвеном крсту(даље

У помоћ пострадалима нарочито су се истакле добровољне болничарке. Одлазиле су да извлаче жртве из рушевина, односили их на гробље, а рањене у болницу.[11] Било је и добровољних сарадника Црвеног крста. Сви они су излазили из склоништа и рањеницима указивали прву помоћ, преносећи их затим до најближег превијалишта или болнице. Заустављање крви вршено је на лицу места. Повреде су биле веома тешке, а број мртвих је стално растао. На улицама града било је много лешева.[12]

Немачке јединице из састава 60. пешадијске (моторизоване) дивизије, под командом генерала Еберхарта, ушле су у Ниш 9. априла 1941. године. Рат на нишком бојишту завршен је за три дана.[13] Предраг Цапуловић је, као председник Главног одбора Црвеног крста, примио 31. маја допис комесара Министарства социјалне политике и народног здравља, у коме је саопштено да је у споразуму са немачким властима и одлуком Комесарског савета – Управни и Надзорни одбор Друштва Црвеног крста распуштен до даљег. За комесара Друштва Црвеног крста одређен је др Петар Зец, лекар из Београда.[14]

ЦРВЕНИ КРСТ ПО УСПОСТАВЉАЊУ НЕМАЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА У ГРАДУ

Одмах након успостављања немачких институција, секретар нишког Црвеног крста обратио се немачком команданту у окупираном граду, напомињући му да Градски одбор располаже са 30 добровољаца-болничара, који се старају о рањеницима и болесницима, без обзира на то да ли су Југословени или Немци, да Одбор нема довољно хране за прехрану рањеника и болесника и затражио је један аутомобил којим би се довезла извесна количина брашна, масти и шећера и све то поделило болничарима.[15] Немачки командант прихватио је све захтеве секретара Црвеног крста и из војних магацина одвојио тражену количину намирница и један аутомобил који је то превезао до болнице и логора.[16]

После званичне окупације града и успостављања немачких војно-цивилних установа, проблеми за Црвени крст тек су предстојали. На дан окупације Ниша, Бановински одбор затечен је са врло малом готовином. Због тога је организовано сакупљање прилога у вароши, али с обзиром на

:ЛЦК), Божидар Миловановић, Хроника Нишке болнице. Необјављени рукопис написан 10. септембра 1962. године у Нишу и прослеђен Народном музеју у Нишу, 12. (даље: Б.Миловановић, *Хроника Нишке болнице*)

11 НМН, ЛЦК, к. 7. Изјава Јулке Јанковић, 1.

12 Р. Станковић, *Априлски рат и Друштво Црвеног крста...,* 8.

13 *По войната на Балканитъ въ 1941 год*, Софиа, 1954, 34.

14 ИАН, ДЦК, к. 15, док. бр. 2/3121.

15 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/2112.

16 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/2113. Секретар Црвеног крста се на овај гест топло захвалио што ће га после рата стајати и положаја. Због овога је Радојица Станковић после рата смењен, са образложењем да је ревносно сарађивао са окупаторима свога народа. Био је једно време и у истражном затвору.

то да је град доста страдао од бомбардовања, резулатат је био слаб.[17] У каси се тада налазило 30-40.000 динара у готовини.[18]

Немачка војна команда одузела је све санитетске аутомобиле Главног одбора, који су се налазили у гаражи Друштва Црвеног крста у Нишу, као и аутомобил марке „Вандерер", који је служио за превоз болесника. Тако је Одбор остао без превозних средстава. Немачка команда је, такође, узимала из Главног санитетског слагалишта осталу спрему. Магацин је био преполовљен.[19]

Писмом од 9. јуна опуномоћеник немачког Црвеног крста известио је нишки Црвени крст да ће немачке војне јединице само у случају крајње потребе употребити зграде и други материјал Црвеног крста и препоручио је да се све зграде и локали који се употребљавају за рад Градског одбора обележе заставом Црвеног крста и натписом на српском и немачком језику.[20] Формирање обавештајне службе која ће се бавити питањем заробљеника, односно давањем информација њиховим породицама или рођацима, одобрено је у писму 23. јуна.[21]

Проблем са рањеницима био је најизраженији. Рањеници су пристизали у све већем броју. У Војну болницу је, приликом бомбардовања Ниша и касније, донето око 30 мртвих војника и око 300 рањених – међу којима је већи број задобио разне преломе костију. Од команде Пете армијске области, која се тада налазила у Нишкој Бањи, затражено је одобрење да се формира нови болнички павиљон, са око 100 постеља, који је био готово довршен и налазио се уз саму болничку зграду.[22]

Окупацијом Цариброда и Пирота од стране бугарских војника, једна већа група рањеника је морала да буде евакуисана из ових места.[23]Према писменом одобрењу немачке команде у Нишкој Бањи од 24. априла – болница југословенских рањеника из Пирота са рањеницима, болесницима и особљем пресељена је у Ниш и смештена у просторијама Хигијенског завода. Укупно бројно стање рањеника и болесника са особљем које је дошло санитетским возом износило је око 210 особа.[24] Лекарску стручну негу вршили су лекари хируршког одељења.[25]

Црвени крст је имао задатак да организује болницу и на тај начин растерети Хигијенски завод. За помоћ се обратио месним властима у граду, Банској управи, Државној болници и Хигијенском заводу. Око 50 рањеника имало је лакше повреде и они су били предвиђени за привремено пуштање. За остале рањенике и болеснике требало је прибавити храну, док је за

17 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/2293/41;
18 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/2139.
19 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/2293/41.
20 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/4152.
21 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/4232.
22 ВА,НДХ, к. 66, рег. бр. 459/9-1.
23 Б.Миловановић, *Хроника Нишке болнице*, 12.
24 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/2926.
25 Б.Миловановић, *Хроника Нишке болнице*, 12.

најтеже рањенике тражена хируршка помоћ и одобрење да буду смештени у војну или државну болницу ради даљег третмана.[26]

Државна болница је 12. априла упутила молбу Црвеном крсту да је остала без икаквог материјала и да је потребно послати газе, чарапе, кошуље, душеке, јастуке, папуче, штаке, носила, мантиле за болесне и апотекарски материјал.[27] Из извештаја Главном одбору у Београду од 27. априла види се да је на лечењу у Војној болници било 300 рањеника.[28] На хируршком одељењу се 30. маја налазио већи број рањеника са повређеним и ампутираним ногама, којима су била потребна ортопедска помагала.[29] Према извештају управника Војне болнице од 2. априла 1942. године – број рањених и болесних смањио се на 90 људи.[30]

ЦРВЕНИ КРСТ У ЗБРИЊАВАЊУ ИЗБЕГЛИЦА

У сагласности са немачким војним властима, прописан је Правилник у Социјално-економском одбору Моравске бановине. Задатак Правилника био је спровођење организације исхране и збрињавање становништва, како саме Бановине, тако и избеглица.[31]

На дан 20. августа 1941. године, на територији Моравске бановине било је 54.437 избеглица.[32] Овај број је ускоро нагло порастао, тако да је 5. септембра исте године број избеглих лица износио 70.090 евидентираних. Томе је требало додати још 15-20 одсто избеглица које се нису пријавиле или нису могле бити евидентиране.[33] Социјални одбор позвао је све људе да се пријаве и узму избегличке легитимације. Ко се од избеглица није пријавио и узео избегличку легитимацију, морао је да напусти Ниш и било му је одређено ново место боравка.[34]

Избеглице су долазиле у Србију, па и на подручје Моравске бановине, на два начина: неорганизовано – стихијски, без икаквог плана и система, почевши већ у току априла 1941. године, готово из целе распарчане Југославије. Од тада маса људи, претежно српског становништа, због

26 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/2926.
27 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/3857.
28 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/2293/41.
29 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/3757.
30 ИАН, ДЦК, к. 20, док. бр. 1/1684.
31 *Извештаји и наредбе комесарске управе и Недићеве владе за округ Зајечарски 1941–1942. година, књига 1* - приредио: Божидар Благојевић, Неготин-Зајечар, 2006, 30.
32 *Исто*, 77. По извршеној окупацији читаве територије некадашње Моравске бановине извесни крајеви – срезови, изузети су из Моравске бановине, док су јој неки из предратне Вардарске бановине припојени: цели срезови Нишавски и Царибродски и већим делом Лужнички. Они су потпали под бугарску окупациону власт. Лапски и Вучитрнски срез потпали су под италијанско-арбанашку окупациону власт, док су Јабланички, Лесковачки и једна трећина Власотиначког среза – раније у саставу Вардарске бановине, крајем априла 1941, припојени Моравској бановини (*Исто, 67-68*)
33 *Исто*, 77.
34 М. Жикић, Б. Јанковић, *Ниш у листу Ново Време 1941–1944* , Историјски архив – Филозофски факултет, Ниш, 2014, 101.

опасности да буде физички уништено, оставља сву покретну и непокретну имовину и досељава се у Србију да би спасила голи живот. Други начин пресељавања био је организован, а његови иницијатори су немачки окупатори.[35]

Бугаризација становништва Македоније, Врањског и Пиротског округа текла је у знаку политике да се ради о становништву које је од памтивека бугарско. Грађанима је наметнуто истицање бугарских застава, бугаризована су им презимена, стављани натписи на радњама.[36]

У извештају Социјално-економског одбора Моравске бановине од 26. јуна пише: *Свакодневно долазе у Ниш избеглице из Јужне Србије, који се од стране овог Одбора распоређују по местима Моравске бановине. Како они на путу проводе по десетак дана у вагонима, често без хране, то нам је част умолити Вас да се на железничкој станици у Нишу организује, од стране вашег Одбора, прихват и да им се за време боравка у Нишу на железничкој станици пружи помоћ у храни.*[37]

У извештају Социјално-економског одбора при Градском поглаварству од 10. јуна 1941. године види се да су избеглице из јужне Србије свакодневно долазиле у град. Неки су проводили у вагонима и десет дана, често без хране, па је Црвени крст замољен да припреми довољну количину хране на железничкој станици.[38]

Даљи масовни прогон Срба из Македоније зауставио је немачки државни саветник и шеф Управог штаба за Србију др Харолд Турнер. Из извештаја комесарске управе види се да је Турнер 14. јуна инсистирао код немачке јединице у Нишу да протестује код бугарског команданта. О томе је само дан касније Фелдкомандантура у Нишу писала следеће:

Господин државни саветник др Турнер је 14. VI издао наређење начелнику овдашње управне групе да што скорије потражи бугарску армијску команду у Скопљу и једном већ спречи даље протицање избеглица од југа ка северу, а с друге стране да издејствује одобрење за повратак оних који су избегли у стару Србију. Осим тога, требало је одавде телефонски проследити наређење Фелдкомандантури у Ужицу да се одатле запрети Албаницима оружјем, ако не престане протеривање српских насељеника.[39]

Бановинској управи у Нишу је још крајем маја 1941. године сигнализиран долазак великог броја избеглица са подручја Словеније коју су окупирали Немци. Постојали су наговештаји да ће око 80.000 људи доћи на подручје Моравске бановине. То је изискивало припремне радове око њиховог смештаја, запослења и исхране, пошто је већина

35 I. Gruden, *Stradanje Slovenaca u Nišu tokom Drugog svetskog rata (1941-1944)*, Niš, 2014, 19.
36 Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu1939–1945*, Beograd, 1992, 114.
37 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 3/4096.
38 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 3/4096.
39 M.Borković, *n.d*, 199.

долазила без икаквих средстава за живот. Први период транспортовања избеглица из Словеније требало је да почне 10. јуна и то приближно око 300 интелектулаца (судија, адвоката, лекара, професора, учитеља, свештеника и људи других професија). У другом таласу пристигло би још око 5.000. Избеглице би се настаниле једино по варошима, а само изузетно по већим селима. За подручје града Ниша и Нишког среза планиран је размештај 600 словеначких изгнаника.[40] Ради њиховог збрињавања, требало је покренути и организовати јавне радове и обезбедити потребне кредите.[41]

Црвени крст у Нишу је 27. марта 1942. године, при својој Обавештајној секцији, формирао Одсек за Словенију, који је имао задатак да евидентира све избеглице из Словеније и да прима целокупну пошту која се односи на словеначке избеглице. У Одсеку је упослена Милица Старниша, избеглица из Словеније, док је канцеларија овог одсека била смештена при канцеларији Обавештајне секције Црвеног крста у Нишу.[42]

Када је реч о избеглицама, треба напоменути да их је највећи број пристизао у Србију, за све време рата, са територије НДХ. Непосредно после образовања ове квислиншке творевине почео је незапамћени терор усташа над српским становништвом. Хапшења, стрељања, одвођења у логоре, пљачкање целокупне имовине, све је то била свакодневна појава. Да би се спасио голи живот, једини излаз угроженом српском становништву био је да бежи неорганизовано, стихијски, преко Дрине у Србију.[43]

Ради прихвата свих избеглица, хрватски Црвени крст је у Ниш упутио своје представнике који су се обратили овдашњем одбору Црвеног крста за помоћ и сарадњу.[44]

Према неким подацима, од маја до августа 1941. године у Србију је пребегло 100.000 мушкараца, жена и деце.[45] У извештају председника српске владе под окупацијом (Владе народног спаса) Милана Недића заповеднику Србије, генералу Бадеру, од 16. септембра 1942, речено је да је средином септембра у Србији било око 400.000 избеглица, од којих су 86.000 незбринута деца, већином без родитеља.[46] У граду је у првом таласу било и 5.300 избегличке деце.[47]

Збрињавању избегличке деце Испостава за избеглице при Црвеном крсту у Нишу посветила је нарочиту пажњу. Деца су смештена по приватним домовима и обдаништима која су радила у режији и под надзором Испоставе.

40 *Извештаји и наредбе комесарске управе и Недићеве владе за округ Зајечарски 1941–1942. година, књига 1, 31.*
41 *Исто*, 33.
42 I.Gruden, *n.d*, 24.
43 ДЦК, к. 20, док. бр. 5/1581.
44 Збирка докумената општинске организације Црвеног крста у Нишу (даље: ЗДОЦКН), нерегистровано. Извештај Бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Моравској бановини у 1942. години, четврта страна извештаја (копије докумената у историјском одељењу Народног музеја у Нишу)
45 M.Borković, *n.d*, 199.
46 *Исто*, 202.
47 Лист *Ново Време од 15. фебруара 1942. г.*

Акција на збрињавању наишла је на разумевање грађанства, па је 12 детета било смештено у приватним домовима, а 123 детета у обданишту Кола српских сестара. Ради збрињавања и заштите избегличке деце од 12 до 20 година старости, отворен је и избеглички дом у коме су била смештена ибегличка деца без родитеља и они чији родитељи нису били у могућности да их издржавају. Избеглички дом је био смештен у улици Краљице Марије број 8. У пројекту је било отварање још једног истог дома за женску избегличку децу.[48]

Црвени крст у Нишу је вршио исхрану сиромашне ваншколске деце – избеглице у дому пододбора „Српска мајка", а школске у пододбору „Женског хришћанског покрета". Такође, 40 детета било је смештено и храњено у згради пододбора Кола српских сестара у Нушићевој 16.[49] У кухињи Секције за заштиту породице, деце и младежи прехрањивало се 115 сиромашних детета.[50]

Према подацима српског Црвеног крста, у Србији је 1942. године постојала опасност да од глади помре око 200.000 деце (у овај број су била урачуната и деца избеглица). Многи су умирали или су били на граници живота и смрти. Зато је Црвени крст апеловао на народ да да прилог и помоћ за угрожене. У октобру 1942. године у Београду је била формирана Српска заједница рада, преко које је организовано сакупљање помоћи за децу и породице ратних заробљеника и избеглица, као и за породице чији се храниоци налазе на принудном раду. Оваква помоћ сакупљана је у Београду, Нишу, Краљеву а вероватно и у другим градовима Србије.[51]

Прихват и старање о избеглицама у граду спадали су у надлежност Одбора за избеглице при Банској управи, на чијем челу се налазио подбан Моравске бановине Милан Костић, коме припада велики део заслуга око збрињавања и смештаја избеглица у Нишу, на подручју бивше Моравске бановине. Након административне поделе Србије на округе почетком 1942. године, даље старање о избеглицама преузео је Комесаријат за избеглице и пресељенике, који је основао своју експозитуру у Нишу.

Немачка војна команда је наредила 14. маја 1941. године да се дрвене бараке некадашњег Скаутског дома (Извиђачког дома) пренесу и поставе између железничке станице и Смедеревске ткачнице и да служе за привремени смештеј избеглица. Поред тога, требало је уредити два-три нужника, кухињу, одељење за магацин и поставити осветљење.[52]

Избеглички станови били су обезбеђени и у Болничкој подофицирској школи. У прво време постављене су сламарице, касније су допремљени кревети из Куршумлијске Бање. Овде су углавном биле смештене породице српских официра и подофицира који су се ставили на располагање Влади

48 Лист *Ново Времеод3. марта 1942. г.*
49 ИАН, ДЦК, к. 18, док. бр. 1/6846.
50 ИАН, ДЦК, к. 20, ф. 3, рег. бр. 2/2718.
51 M.Borković, *n.d*, 252.
52 I.Gruden, *n.d*, 24

народног спаса генерала Милана Недића. Избеглице су биле смештене и у некадашњој згради жандармеријске касарне на Палилули.[53]

Првог јула штампан је и плакат којим се позивају сва избегла лица на амбулантни преглед.[54]

Одбор за помагање избеглица и обнову Смедерева развио је велику делатност у Нишу. Организовао је прикупљање прилога. Неколико нишких грађана су у томе помогли. Тако је фабрика „Мита Ристић и синови" приложила 100.000 динара, млин „Никола Цветковић и син" 30.000 динара. По 20.000 динара приложили су индустријалац Јован Апел и трговац Влада Митић; по 10.000 динара дали су трговац Андон Андоновић, ливница „Пејић и Стевановић и комп." и трговац Петар Вуковић. Главна филијала Државне хипотекарне банке приложила је 5.850 динара. По 5.000 динара приложили су трговина грађевинског материјала „Стефановић и Шумарац" и још неки.[55]

Надлежни су предузели све мере да се избеглице пре свега упосле, како би својим радом могли прехранити себе и своју породицу. Још јуна 1941. године покренута је акција да се један део избеглица запосли код државних и приватних предузећа. У једном извештају испоставе Комесаријата за избеглице у Нишу пише да су скоро све избеглице донекле збринуте, изузимајући мали број њих који није хтео да се прихвати понуђеног посла или је желео да буде запослен у својој служби. О неупосленим избеглицама, уколико су били слабог материјалног стања, старала се Испостава комесаријата, дајући им новчану помоћ, купоне за исхрану у избегличкој мензи, а ако су били ожењени – и дрва и огрев.

Ради што јефтиније исхране избеглица, основана је и кухиња у којој су избеглице добијале један оброк са хлебом, по цени од 10 динара. У овој кухињи издавано је у прво време по 400 оброка. Избегличка менза била је смештена у бившем хотелу „Касина". За 10 динара добијао се оброк од 200 грама пшеничног хлеба и довољне количине варива са месом. Дневни капацитет је био 1.600 оброка.

Да би се избеглице снабделе најпотребнијим рубљем и оделом, набављена је извесна количина порхета, американа, френча и суна, који су се продавали у новоотвореној продавници Испоставе, у којој су избеглице могле добити одређене количине текстила за своје потребе, као и најпотребнију количину сапуна.[56]

Нова година донела је нове избеглице. Немачки Црвени крст је известио нишки Одбор да ће 26. и 27. јануара 1942. године кроз Ниш проћи два транспорта од 4.000 избеглица. Црвени крст је морао за ове људе да организује прихват и исхрану. Од Градског поглаварства је захтеван један велики казан и помоћ у новцу.[57]

---

53 *Исто.*
54 ИАН, ДЦК, к. 15, док. бр. 1/4098.
55 *Ниш у листу Ново Време 1941–1944*, 97.
56 Лист *Ново Време* од 23. марта 1942.г.
57 ИАН, ДЦК, к. 19, док. бр. 1/409.

Исте године је избеглицама, које су биле настањене у граду или у околини, Црвени крст указивао много већу помоћ него месној сиротињи. Одбор је исте године, пред божићне празнике, избеглицама у Нишу разделио 7.000 килограма кромпира и већу количину брашна и шећера, а у току године је стално указивана и појединачна помоћ у новцу, одећи, обући и лековима.[58]

Економско стање становништва рапидно се погоршавало не само 1942. већ и следећих година окупације, нарочито у већим градовима. Наиме, четрдесет и друга је била неродна година. Становништво Србије трпело је глад, а нарочито је животна егзистенција оних који су напуштали своја огњишта била угрожена. Одбори за старање о избеглицама и даље су радили. Недићева влада је 13. јануара 1942. године донела правилник „о организацији и раду окружних, среских и општинских одбора за избеглице и пресељенике".[59]

Стање у граду било је тешко и нешто се морало предузети. Окружни начелник Чедомир Младеновић је 25. марта 1942. године сменио дотадашњу општинску управу у Нишу и поставио нову на челу са председником Јованом Чемерикићем, директором Прве мушке гимназије.[60] Према писању недићевског листа „Ново време", долазак Јована Чемерикића примљен је од свих слојева грађанства са великим задовољством, јер се очекивало да ће успети да обезбеди исхрану, што је до тада представљало главни проблем. Чемерикић је изјавио да је из Куршумлије требало да стигне хиљаду кубних метара дрва, која су раније била закупљена, а из Прокупља седам вагона брашна.[61] Најважнији задаци нове општинске власти били су исхрана становништва, отварање ђачких кухиња, пољопривредни радови, брига о заробљеницима и њиховим породицама, брига о сиротињи и избеглицама.[62]

Велику новчану помоћ избеглицама пружале су и многе градске установе, али такође и угледни грађани с којима је организација Црвеног крста и пре рата сарађивала. Председница пододбора „Књегиња Љубица" Мица Јанковић је дала 5.000 динара на име прилога за облачење најсиромашније деце ратних заробљеника, избеглица и сиротиње.[63]

У извештају секретара Радојице Станковића од 12. марта 1942. године пише да је власник апотеке „Марко Јелић" у Обреновићевој 29 магистар Слободан Јелић приложио 750 динара у лековима за потребе избеглица. Лекови су исплаћени, а он је тај износ предао Бановинском одбору, с тим да се употреби за хумане циљеве Црвеног крста као његов прилог. „Именовани је у току прошле па и у овој години у више махова чинио поклоне Црвеном крсту у лековима па би га овом приликом требало

58 ЗДОЦКН, нерегистровано. Извештај Бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Моравској бановини у 1942. години, четврта страна извештаја (копије докумената у историјском одељењу Народног музеја у Нишу)

59 M.Borković, *n.d*, 341.

60 Лист *Ново Време од 25. марта 1942. г.*

61 Лист *Ново Време од 31. марта 1942. г.*

62 Лист *Ново Време од 25. априла 1942. г.*

63 ИАН, ДЦК, к. 20, ф. 3, док. бр. 1/2102.

примити за сталног члана Друштва Црвеног крста са улогом од 500 динара, јер он у потпуности заслужује такву пажњу нашег Друштва, као и да се о томе посебним актом известиˮ, истиче на крају свог извештаја секретар нишког Црвеног крста.[64]

ДРУШТВО ЦРВЕНОГ КРСТА И ЗАРОБЉЕНИЧКИ-КОНЦЕНТРАЦИОНИ ЛОГОР У НИШУ (1941-1944)

У документима градског и главног повереништва сачувана је обимна грађа о заточеницима у немачким логорима на подручју Србије. Што се тиче усмрћених лица – грађа није потпуна, али није ни занемарљива. Сачувани су многобројни спискови интернираца, логораша, цедуљице из логора, отпуснице (Entlassungsschein), картотеке интернираних и логорисаних, реверси о издатим пакетима, новцу и слични подаци. После рата Главни одбор покреће лист „Вестиˮ, који излази добрих годину дана. У том гласнику штампана су имена и презимена интернираних лица из Маутхаузена и непотпуни спискови интернираца из Дахауа, заробљеничких логора и логора у Норвешкој. [65]

Из нишког логора (тада прихватног војничког) отишло је почетком јуна у немачко заробљеништво укупно 197 официра и 3.633 подофицира и редова.[66] Црвени крст је одмах преузео бригу о слању пакета заробљеницима. У документима до новембра 1941. стизао је велики број молби породица одведених ратних заробљеника да им се изда тачан назив логора где је тражено лице смештено. Махом су то били заробљенички логори Stamlager (за војнике) и Oflager (за подофицире и официре).[67] Од тада, па све до распуштања заробљеничких логора, сваког месеца су достављани пакети, пошто су се Немци према заробљеним војницима односили придржавајући се одредаба Женевске конвенције и других уговора. Како су неки заробљеници отпуштани, тако су се спискови лагано смањивали. На основну доступних спискова види се да су пакети до краја децембра 1943. послати за више од 3.000 заробљеника са подручја Нишког округа. Исто је то важило и за примање писама од заробљеника.[68]

Један од првих задатака нишког Црвеног крста у новим околностима била је брига за ратне заробљенике и болеснике који су се налазили било у логору или у Војној болници. То је у почетку било отежано чињеницом

64 ИАН, ДЦК, к. 20, ф. 3, док. бр. 2/2553.
65 ИАН, ДЦК, к. 37, док. бр. 1/1661.
66 Божидар В. Лазић, Сведочења о ратним заробљеницима војске Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945, Београд, 1998, 132, 135. Треба рећи да су се неки заробљеници налазили и по другим установама које су предвиђене за смештај, али су све групе из коњичке касарне кренуле ка перону железничке станице и отишле у заробљеништво. Тако да су на неки начин сви били у логорском простору.
67 ИАН, ДЦК, к. 17, док. бр. 7/1050; 8/5050, итд.
68 ИАН. ДЦК, к. 23, док. бр. 1/125 - 6; 1/310; 1/146 – 9; 1/312; 1/632,; 3/632; 4/632; 5/632; 2/632, итд.

да немачке власти нису дозвољавале да ратни заробљеници слободно комуницирају са својим породицама путем писама или преко градске организације Црвеног крста. Зато је у Ниш дошао представник швајцарског Црвеног крста др Рудолф Фегели и након састанка са градским одбором и немачком командом у хотелу „Парк“, окупатори су пристали да попусте, а такође су и вратили ствари које су њихови војници у пљачки однели одмах по заузимању града.[69]

По окупацији града образована је Обавештајна секција. Од самог почетка развила је живу делатност, обавештавала хиљаде породица о њиховим припадницима – војним обвезницима, као и заробљенике о њиховим породицама. Секција је 1942. године примила и упитне листе којима се траже војни обвезници који се још нису јавили својим породицама, у већини случајева је успела да прибави преко Главне обавештајне секције у Београду податке о судбини таквих обвезника.[70]

Нишка пекара је два пута недељно припремала хлеб за прехрану заробљеника и рањеника.[71] Црвени крст је издејствовао дозволу код Немаца за формирање једне провизорне кухиње у циљу давања хране заробљеницима који су транспортовани за Немачку. Иста таква кухиња налазила се поред железничке станице у Белотинцу. Поједини службеници су кували, други разносили храну и делили је по вагонима. Поред кухиње, службеници су улазили сваки дан у логор, доносивши притом заробљеницима хлеб, храну, пакете, писма и новац од њихових породица и пријатеља. На иницијативу Црвеног крста оформљена је једна мала амбуланта са задатком пружања прве помоћи кожно оболелим заробљеницима. Лекарску помоћ обављали су сами лекари заробљеници.[72]

Црвени крст био је, такође, дужан да устроји књигу аманета где ће уносити имена оних лица који шаљу новац заробљеницима и књигу у којој ће бити бележена имена заробљеника који шаљу новац сродницима и пријатељима. Оформљена су и пакет-одељења. Налазила су се на три места у граду: у Дому „Српска мајка“ у Лешјаниновој улици, Дому Кола српских сестара и дућану Андона Андоновића у Обреновићевој улици. Опремање и подела животних намирница обављани су поред главног штаба Црвеног крста, такође у Обреновићевој улици.[73] Пакете је најпре примао Сава Костић и предавао их пошиљаоцима, а сваки враћени пакет морао је бити истакнут у ходнику. Заробљеничка писма примао је члан који је односио храну. Обилазак болесника у Војној болници обављали су само чланови Управног одбора, док је једино др Славољуб Милосављевић могао да обилази болеснике сваког дана.[74]

69 Р. Станковић, *Априлски рат и Друштво Црвеног крста...,*8.
70 ЗДОЦКН, *Извештај за 1942. годину*, 5.
71 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 1/3613.
72 НМН, ЛЦК, к. 7. Изјава Јулке Јанковић, 2.
73 Р. Станковић, *Априлски рат и Друштво Црвеног крста...,*8.
74 ИАН, ДЦК, к. 15, док. бр. 1/2235.

У мају је упућена једна секција Црвеног крста у Драгоман да обиђе рањенике и заробљенике, али су је бугарске власти у томе спречили, јер није била успостављена веза са немачким Црвеним крстом.[75] Немци су 12. јуна 1941. године ускратили Црвеном крсту све интервенције које се односе на пуштање заробљеника из логора.[76] Било је неуспелих покушаја да се из логора отпусте непунолетни заробљеници, као и старци. Немачки опуномоћеник Црвеног крста известио је да се то не може учинити према Србима, Јеврејима и Русима, као и да се изузеци могу направити једино ако постоји непосредни немачки интерес за ослобађање појединих заробљеника и једино ако молба за ослобођење буде потврђена од немачких власти.[77]

Преко плакатираног саопштења од 17. октобра 1941. године Управа нишког Црвеног крста обзнанила је да ће бити дозвољено слање пакета ратним заробљеницима у Немачкој и Италији, као и да ће се кренути са прикупљањем помоћи за исте ратне заробљенике. Помоћ је прикупљана и прилозима од пролазника на свим прометним местима у граду путем касица.[78] Прилози су сакупљани код „Рапође“ на углу Обреновићеве и Вождове улице, код „Маргера“, Саборне цркве, кафане „Тутунов подрум“, код кафане „Малча“, код Пантелејске цркве, апотеке Црвени крст и на другим местима.[79]

Укупно је било по немачким, бугарским, пољским, аустријским и италијанским логорима 945 нишких ратних заробљеника.[80] Тај број се касније смањио, пошто је један број био отпуштен након интервенција Недићеве владе у Београду. Број одведених се повећао у наредним годинама, транспортовањем углавном официра и подофицира, као и једног већег броја службеника на главној железничкој станици који су живели у граду и били тесно у вези са Југословенском војском у отаџбини генерала Драже Михаиловића. Тако је за време рата у заробљеничке логоре у поробљеној Европи одведено више од 1.000 грађана Ниша.[81]

Према обавештењу опуномоћеника немачког Црвеног крста у Србији од 1. јуна 1941. године, породице ратних заробљеника у логорима у Немачкој могле су месечно слати једно писмо и две дописне карте и то на немачком или француском језику. Дописивање са заробљеницима у пролазним логорима у Србији није било допуштено. Заробљеницима у логорима у Италији могла је да се пошаље дописна карта на италијанском, немачком или француском језику. Пакети и новац у то време нису се смели слати ратним заробљеницима.[82] Немачка Врховна команда одобрила је 28.

75 ИАН, ДЦК, к. 15, док. бр. 2/2436.
76 ИАН, ДЦК, к. 15, док. бр. 4/3111.
77 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 5/4272.
78 ИАН, ДЦК, к. 17, док. бр. 2/5159.
79 ИАН, ДЦК, к. 17, док. бр. 1/5197.
80 ИАН, ДЦК, к.19, ф. 2, док. бр. 961/20-31; 33-40; ф.2, док.бр 1/49, 1/60, 1/75, 2/36, 2/45-50.
81 А. Динчић, *Нишки војни (ратни) заробљеници у Другом светском рату (1941–1945)*, *Зборник Народног музеја Ниш,* број 21. (2012), Ниш, 110.
82 ИАН, ДЦК, к. 16, док. бр. 4/4272.

августа 1941. године да се заробљеницима у Немачкој могу слати поједини пакети са рубљем и животним намирницама у укупној тежини до пет килограма. Породице заробљеника из унутрашњости биле су дужне да ствари спакују у врећице и однесу у пошту.[83]

Нишки официри, који су били заточеници логора Офлаг XIII В у Нирнбергу, послали су почетком 1942. године новчану помоћ најсиромашнијим породицама у граду.[84]Њихов боравак у логору рачунао се као радни дан, а добијали су и дневницу. Били су то великодушни акти граду напаћеном од рата.

Црвени крст је имао у септембру 1941. близу 50 активних чланова који су новчано помагали организацију. То су били виђенији грађани, међу којима вреди споменути само неке: кафеџија Воја Николић, свештеник Духовног суда Влада Поповић, извозник Василије Живковић, индустријалац Васа Милојковић, трговац Влада Аранђеловић, трговац Воја Пауновић, вашарски трговац Бранко Митић, адвокат Бора Гојковић, индустријалац Александар Ристић, лекар и предратни члан ЈРЗ др Александар Станојевић, власник хотела „Ориент“ Аранђел Митић, књижар Александар Шишковић, апотекар Петар Рибарац, свештеник Боривоје Миленковић, главни мајстор у Смедеревској кредитној банци Вучко Ђорђевић и други.[85]

ПРЕВЕНТИВНО ХАПШЕЊЕ УГЛЕДНИХ НИШЛИЈА

Повезујући догађаје од 27. марта 1941. и јулске устанке у Србији и Црној Гори са српском националном интелектуалном елитом, коју су сматрали за инспиратора свих побуна, Немци су почетком августа направили оштар заокрет према овој групацији грађана за које се сматрало да су проенглески настројени. Нагло је прекинута политика покушаја да се придобије српска интелигенција за сарадњу и започето је са отвореним прогоном. Први корак је био доношење Уредбе о уклањању национално непоузданих службеника из јавне службе која се, према 1.члану односила на „све оне који припадају интернационалним организацијама – комунисти и масони – као и они који испољавају своје симпатије са њима, сарађују или их помажу“.

У ову сврху посебна радна група Владе Милана Недића организовала је антимасонску и антикомунистичку изложбу по целој Србији. Изложба је отворена 22. октобра 1941. у просторијама бивше Велике ложе Југославије у Гарашаниновој улици и имала је снажан одјек у јавности најпре због средстава која су уложена у њену реализацију – објављене су 4 поштанске марке, штампано је 60.000 плаката, 200.000 брошура, 100.000 летака, 9

83 ИАН, ДЦК, к. 17, док. бр. 1/5521.
84 ИАН, ДЦК, к. 21, док. бр. 1/4125.
85 ИАН, ДЦК, к. 18, док. бр. 1/555 - 6.

врста дописница у 108.000 комада, направљено је 176 биоскопских реклама. Верује се да је изложбу посетило око 80.000 људи.

Хитлеровом наредбом генералу Листу од 16. септембра 1941. у којој се препоручује „да се најоштријим мерама за дуже време успостави поредак" започиње нова фаза рата у Србији. Генерал Беме, разрађујући ову и потоњу Химлерову наредбу, 10. октобра 1941. године, наређује: „Муњевитим акцијама треба у свим гарнизонима у Србији најхитније спровести као таоце све комунисте, све мушкарце на које пада сумња, све Јевреје и известан број националистичких и демократски настројених становника. Таоцима и народу треба предочити да ће у случају напада на немачке војнике или 'фолксдојчере' таоци бити стрељани… "

Како су већ јуна 1941. окупационе снаге имале комплетну документацију о југословенским Ротари клубовима и Слободнозидарским ложама, а Јевреји су већ у овом периоду били обавезни да носе траку са натписом „Јуде" , није било нимало тешко спровести интервентна хапшења. Петар Вуковић, председник организације „Збор" у Нишу писмом од 23.10.1941. обавештава Димитрија Љотића:

„Немачке власти су извршиле у последња два дана (хапшење) великог броја тзв. угледних грађана. Првог дана су хапшени већином масони и делом комунисти, који су још били на слободи, благодарећи протекцијама са свих страна. Током прошле ноћи ухапшено је још 150 грађана, опет из 'виђених редова' и, како овде кажу, похапшен је 'цвет нишке чаршије'".

Хапшење је вршено по полицијским квартовима и по већ направљеном списку. По два агента и стражари хапсили су ноћу људе и у групицама их спроводили до затвора Среског суда на Синђелићевом тргу.[86]

86 Списак ухапшених су по сећању сачинили Живота Јанковић, свештеник и Хранислав Гвозденовић, службеник: Урош Јекић, лекар, Тихомир Ракић, лекар, Миодраг Станковић, лекар, Андон Андоновић, трговац, Пера Николић, др Драган Николић, Васа Таушановић, Славко Бајчетић, Милорад Стевановић, Никола Ђорђевић, Миливоје Ивановић, Александар Стефановић, Бранислав Стојановић, Ђорђе Лукић, Славољуб Ђорђевић, Милисав Крунић, Драгољуб Јоксимовић, Станко Петковић, Предраг Вучковић, Власта Аранђеловић, Божидар Петровић, Богољуб Лазаревић, Слободан Томић, Чедомир Живић, Лука Обрадовић, кројач, Драгутин Гвозденовић, Драгица Гвозденовић, Душан Виторовић, учитељ, Ђорђе Димиријевић, Светолик Тодоровић, Милан Живић, Светозар М.Јовановић, Влајко Томашевић, Александар Миленковић, Добросав Лукић, Влада Марковић, Душан Јовановић, Сава Косановић, Милан Мијовић, Ђорђе Пешић, Сретен Иванковић, Војислав Стојковић, Вукадин Ђорђевић, Тодор Костић, Александар Јовановић, Живојин Игњатовић, Бранислав Вељковић,Предраг Константиновић, Слободан Лозанчић,Данило Букиш, Јелена Радуловић,Светислав Коковић, Крста Стефановић, Војислав Павловић, Секула Станимировић, Алберт Горјанић, Слободан Поповић, др Александар Петровић, Војислав Ђорђевић, Стојан Стојиљковић, Радован Димитријевић, адвокат, Никола Петровић „Морена", трговац, Драгомир Миловановић, трговац, Драгомир А. Милосављевић, трговац, Петко Букумировић, трговац, Милорад Вукадиновић, пекар, Светомир Шумарац, трговац, Фефзија Миловић, чиновник, Димитрије Станковић, каменорезац (поносан човек, изј.Хранислава Гвозденовића), Спасоје Првуловић, инвалид (поносан човек, изј.Хранислава Гвозденовића), Љубомир Крстић, чиновник,Др Милан Соколовић, лекар, Катарина Др. Соколовић, домаћица, Драгољуб Митић, трговац, Васа Милојковић, индустријалац, Васа Тричковић, месар, Петар Цапуловић, пуковник у пензији, Сотир Живковић, пензионер, Ига Димитријевић, трговац, Милан Стојиљковић, трговац, Драгутин Ђоковић, приправник Суда, Ђока Ћермилов, индустријалац,Владимир Фредић, апотекар, Светислав Зојић, трговац, др Војислав

Међу заточенима су истовремено чланови Ротари клуба Ниш и масони: Андон Андоновић, трговац, Петко Букумировић, трговац, Сотир Живковић, пензионер, Ђока Ћермилов, индустријалац, Сотир Благојевић, предузимач, Стојиљко Стојиљковић, трговац. Због чланства у Ротари клубу Ниш ухапшени су још Душан Виторовић, учитељ, Вукашин Антић, пензионер и Тома Секулић, директор. Тако је ухапшен и цео Бановински одбор Српског друштва Црвеног крста којег су чинили углавном наведени угледни људи Ниша. На хапшење ових људи уследила је реакција Моравског бановског одбора са молбом Фелдкомандантури да ослободи ухапшене чланове овог друштва као честите и поштене људе неопходне овој организацији.

Како су преко ноћи зграда Среског затвора и двориште испуњени приведеним Нишлијама, негде око зоре су дошли четници Косте Пећанца и понудили окупљенима да се учлане у њихову јединицу да би били пуштени из заточеништва. На то је Милорад Васић звани „Форд“ , власник продавнице возила марке „Форд“ по чему је и добио надимак, реаговао речима: „Е, затој ли сте дошли? Ако је тој, ми тој нећемо!“ У међувремену, Месни комитет СКОЈ-а је објавио проглас следеће садржине: „Као резултат притиска који се врши над омладином и народом, освануо је прошлих дана цео Ниш исписан по зидовима антифашистичким паролама. Окупатора и његове верне слуге ово је довело до беса. Наредили су да се узму таоци. Тако је ових дана у месту ухапшено преко 200 угледних и поштених грађана, интелектуалаца, трговаца и већи део поштене и радне омладине.“

На различито интониране али у суштини исте реакције поводом хапшења угледних Нишлија, Немци су, у присуству великог броја грађана, чланова породица, рођака и пријатеља, пребацили у Логор на Црвеном крсту групу по групу тих затвореника. После претреса и стајања у кругу логора, цела та група од 150 познатих грађана смештена је у празну собу број 11. Увече око 13 часова, 23. октобра, дошао је у собу шеф Гестапоа Хамер и обратио им се: „По наредби главнокомандујућег ви сте притворени као таоци. Морам да нагласим, не по нашој жељи, већ на основу дела ваших

Лазаревић, лекар, Мирко Поповић, шеф јавне безбедности, Велимир Веселиновић, директор, Душан Стојановић, трговац, Јордан Цветковић, индустријалац, Јеша Ђорђевић, мајор у пензији, Хранислав Гвозденовић, учитељ, Катарина Х. Гвозденовић, његова жена, Сотир Благојевић, предузимач, Тадија Стефановић, индустријалац, Мија Момировић, секретар Инжењерске коморе, Драгутин Величковић, апотекар, Момчило Величковић, трговац, Миливоје Синђелић, пензионер, Чеда Стаменковић, трговац, Божа Петровић, трговац, Душан Коцић, извозник, Вукашин Антић, пензионер, Александар Слепчевић, адвокат, Јова Јовановић, новинар, Илија Ђорђевић, чиновник Среза Начелства, Стојиљко Стојиљковић, трговац, Андра Старчевић, пензионер, Жика Милосављевић, трговац, Тома Секулић, директор, Душан Мишковић, трговац, Никола Мишковић, трговац, Жика Станковић, прота, Александар Хаџи-Пешић, адвокат, Драгомир Пејић, индустријалац, Драгољуб Дачић, судија, Осман Балић, трговац, Раде Вучковић, шпедитер, Ђока Величковић, трговац (власник кафане „Калча“, заједно са Вучковићем Н.О), Владимир Поповић, свештеник, Бора Димитријевић, начелник Банске управе у пензији, Вујица Пантелић, пензионер,Трајко Ристић, трговац,Властимир Михајловић, трговац,Зорица Милунковић, наставница, Светозар Лалић, трговац, Миле Васић, трговац, Воја Динић, фризер, Миле Коњушанин, трговац, Чеда Стојановић, индустријалац, Благоје Ристић, учитељ, Др Лазар Јовановић, управник Болнице, Живота Јанковић, вероучитељ, Таса Илић, хотелијер, Милорад Тасић, адвокат, Лазар Томић, индустријалац . Н.Озимић, Логор на Црвеном крсту, Народни музеј, Ниш,2012,---

бандита, сада ваши животи гарантују за сваког убијеног и рањеног Немца и то: 100 за убијеног и 50 за рањеног“.

Те вечери су убијени и први заточеници логора на Црвеном крсту као мера застрашивања новодоведених логораша. Начин на који су се у оваквој атмосфери држали поједини чланови из ове групе од 150 заточеника задивљује. Тако је Сотир Живковић, пензионисани директор Инвестиционе банке и резервни потпуковник бивше југословенске војске, стар 72 године, предложио групи талаца, међу којима су били његови дугогодишњи блиски пријатељи Сотир Благојевић и Вукашин Антић: „Ако дође до тога да треба стрељати неког, онда ћемо се ми старији јавити добровољно да би млађи остали“. Сотир Живковић ће, за време док је био у логору, врло често бити глас савести и разума у нарастајућим тензијама.

Немачке војне власти отпустиле су из логора по партијама све таоце. Чланови Управног и Надзорног одбора Црвеног крста ухапшени су 20. октобра и у логору су остали до 10. новембра 1941. године.[87]

Одмах после немачког напада на СССР, Немци су у Нишу предузели хапшења у ноћи 23. на 24. јуна 1941. године. Међу првим ухапшеним налазио се и Душан Виторовић, учитељ и секретар Бановинског одбора ДЦК Моравске бановине. Ухапшен је са ћерком и сином, који су били оптужени да су чланови СКОЈ-а. Из нишког логора пребачен је у логор на Бањици у Београду, а потом је враћен у логор одакле га је тадашњи командант због слабог здравља пустио на слободу.[88]

Нова хапшења функционера Црвеног крста извршена су 13. августа 1943. године. Притворени су: Владимир Фредић (председник нишког Црвеног крста након оставке П. Цапуловића), Радојица Станковић, Сава Костић, Славољуб Ристић и Александар Јанчић. У циљу пружања помоћи ухапшеним функционерима, Сотир Живковић је заказао ванредну седницу Управног и Надзорног одбора на којој су присутни стали у одбрану ухапшених и послали захтев Управи полиције да пусти на слободу ухапшене. Док су били затворени, извршени су претреси њихових станова и пошто нису нађени докази – сви су пуштени на слободу.[89]

Под оптужбом да новчано помаже четнички-равногорски покрет Драже Михаиловића у Нишу, Гестапо је, у пролеће 1943. године, други пут ухапсио Андона Андоновића и спровео га у нишки логор на Црвеном крсту, где је на саслушању од 15. априла дао изјаву.[90]

87 Историјски архив Београда, Фонд BdS, досије А-327 (Предмет Андона Андоновића из Ниша)
88 Ђ.Стаменковић*, н. д*, 163, 165.
89 Ђ. Стаменковић, *100 година Црвеног крста у Нишу 1878–1978* (у даљем тексту: Ђ.Стаменковић, *н.д*) – необјављени рукопис у Општинској организацији Црвеног крста у Нишу, 223-224.
90 Историјски архив Београда (даље: ИАБ), Фонд BdS, досије А-327 (Предмет Андона Андоновића из Ниша) Зовем се Андон Андоновић и рођен сам 14.1.1886. у Нишу од оца Панче и мајке Мариоле, рођене Попић. Похађао сам четири разреда основне школе у Нишу и три разреда гимназије у Нишу. Године 1902. дошао сам у мануфактурну радњу и тамо остао до 1910. У војсци нисам примљен због кратковидости. Године 1910. осамосталио сам се у Нишу, те сам постао самостални трговац мануфактурном робом. Године 1920. оженио сам се Зором, рођеном Живковић из Ниша. Политички сам припадао Радикалној

Друштво Црвеног крста је највише сарађивало са апотеком „Марко Јелић“, књижарама „Шишковић“, „Милан Андрић и друг“, „Сретен Стефановић“, хотелом „Ориент“ и тако даље. Већи број радника у тамошњим установама налазили су се на списку њихових чланова.[91]

Рад Друштва Црвеног крста до 18. септембра 1942. године, по питању концентрационог логора, подељен је на период слободног рада и период оштрих и ригорозних контрола од стране Фелдкомандантуре 809 и тајне полиције. Све до септембра 1942. године, немачке власти су биле вољне да дају неке податке о логорашима и притвореницима, махом за оне који су интернирани. Али 18. септембра немачка полиција својим актом извештава да из принципијелних разлога неће више давати никаква обавештења о политичким кривцима. Ово је издала Специјална полиција у виду прогласа. Шеф полиције Туфегџић је лично потисао овај проглас. [92]

До фебруара 1942. углавном је Друштво без проблема слало пакете, јер масовнијих одмазди није било и углавном су стрељани кривци из Фелдкомандантуре и полицијских затвора. Када су Немци фебруара 1942. извршили масовно стрељање заточеника из концентрационог логора и Казненог завода, рад Друштва је постао врло опасан. Према сведочанству једног логораша пакети су једва стизали до соба где су се налазили најтежи кривци (собе 11 и 12).[93]

У периоду од 1. до 19. фебруара посете службеника биле су ограничене, јер је тада вршен попис лица за стрељање и спровођено је

странци, а касније Југословенској радикалној заједници.
Био сам почев од 1937. године до оснивања Ротари клуба његов члан. Нешто касније дошао сам у Управни одбор споменутог клуба. Онда сам постао потпредседник и крајем 1940. председник тог клуба. Клуб је распушен након завршетка рата у априлу 1941. Распуштање је спровео благајник клуба Никола Бањац из Ниша. Нисам се ни зашта више бринуо. Члан ложе нисам био. Даљих навода не могу више дати.
Био сам већ једном ухапшен 1941. године. Седио сам у прихватном логору Ниш од 20.10.1941. до отприлике 10.11.1941. године, затим сам био отпуштен без саслушања. Разлог мог тадашњег хапшења није ми познат.
Наводим да у погледу покрета Драже Михаиловића у Нишу не могу дати никаквих података будући да ме покрет уопште не интересује, што поновно наглашавам па с тога не могу дати ни најмање наводе. Познати кругови око Аранђела Митића, Денчића и Јелића познати су ми само површно. Познајем их, међутим нисам још са ниједним од њих дошао у додир. Односно, нисам имао с њима ближих веза. Покрет нисам никад подупирао новцем. Мајор Ђурић ми је потпуно непознат. Следеће новчане износе дао сам у добровољне сврхе:
1. 5000 дин. за Црвени крст
2. 10.000 дин. за Црвени крст
3. 20.000 дин. за Зимску помоћ
4. 5.000 дин. за Српску заједницу рада
5. 5.000 дин за градњу барака за добровољачку радну службу.,

Прва два споменута износа исплаћена су путем мојег компањона и зета Драгомира Миловановића, и то у готовом уручен Црвеном крсту.
Наглашавам поново да нисам имао ништа заједничко са покретом Д. М.
Моји наводи у потпуности одговарају истини“.
91 ИАН, ДЦК, к. 17, док. бр. 2/6997.
92 ИАН, ДЦК, к. 27, док. бр. 1/905.
93 НМН, књига изјава заточеника концентрационог логора на Црвеног крсту у Нишу (1941–1944) (даље: изјава заточеника), књига 6, Изјава Јарослава Гвозденовића.

стрељање. Махом су службеници долазили када су им Немци допуштали. Службеник је покушао да достави пакете 13. фебруара, али су га Немци истерали на самом улазу.[94] И поред тога, Црвени крст је обавестио породицу жандармеријског наредника Дамњана Гарића из Андрејевца да се он налази као притвореник у логору. Обавештене су још неке породице да им се синови налазе као заточеници. То је само један од бројних примера. Истог месеца послато је 2.300 пакета за ратне заробљенике.[95]

После извршене фебруарске одмазде, службеницима је поново дозвољена комотнија посета логору. Из доступних докумената видимо да су Дамњан Гарић и учитељ Владан Поповић из Блаца преживели фебруарско стрељање и да се почетком марта и даље налазе у логору и примају пакете.[96]

У периоду од 20. фебруара до 9. марта 1942. службеници су посетили логор укупно 26 пута, поделили више од 3.120 пакета за око 950 затвореника разних политичких опредељења. Јевреји нису добијали пакете. Када су Немци спремили велику мартовску одмазду, службеницима је поново забрањен долазак док се одмазда не реализује. [97]

Градски одбор је 5. априла 1942. године доставио 25 пакета за ухапшене партизанске активисте који су послати у логор из београдске Специјалне полиције. Пакети су послати за: Петра Станковића (ученика 7. разреда), Љубомира Килибарду (ученика 6. разреда), Душицу Мучалицу (ученицу 7. разреда), Бранислава Љубичића (ученика 8. разреда), Станимира Протића (ученика 6. разреда), Јулијану Ристић (ученицу 6. разреда) и Оливеру Несторовић (ученицу 6. разреда).[98] Исто је учињено и за групу партизанских сарадника из Сврљига (Бурдимо, Преконога и Драјинац), Прокупља и Добрича (Влахово и Бериље) и Лесковаца (Велико Трњане, Бунуша, Шарлинце, Бучић и Грделица), који су доведени априла 1942. године.[99]

Пакети су за гладне и изнемогле логораше били прави спас. Надали су се свакодневно, гледали кроз матирана стакла у двориште да се неко од службеника појави. Један логорски заточеник сећа се случаја који се умало није завршио трагично. На Ускрс 1942. године, логораши су приметили велика шпедитерска кола која иду у правцу логорске капије и да су натоварена гомилом пакета. Били су радознали да ли ће неко од њих добити пакет, стајали су на прозорима својих соба. Немачки стражар се љутио и тражио да се логораши склоне са прозора. Пошто то нису учинили, извадио је пиштољ и пуцао у прозор. Метак је улетео у собу број 14 и окрзнуо кошуљу једног затвореника и нешто мало му озледио кожу на руци. Немац је дошао са

94 ИАН, ДЦК, к. 19, ф. 2, док. бр 1/49 .

95 ИАН, ДЦК, к. 19, ф. 1, док. бр. 2/36, 2/45, 2/80 – 4; 2/961 – 70.

96 ИАН, ДЦК, к. 19, ф. 1, док. бр. 1/49

97 ИАН, ДЦК, к. 19, ф. 2, док. бр.961/20 -40; ф. 2, док. бр 1/49 – 75.

98 А.Динчић, *Друштво Црвеног крста и концентрациони логор у Нишу*, 128.

99 ИАН, ДЦК, к. 71, ф. NO 4196, док 1/4196; ф. NO 4583, док. бр. 1/4583; ф. NO 5222, док. бр. 1/5222; к. 58, док. бр. 1/1089.

тумачем и лекаром, који је несрећнику превио рану, а онда је запретио да ће пуцати у све ако још једном буду гледали кроз прозор и ако жељно очекују пакете од Црвеног крста за празнике. Нешто раније, на Божић, Немци су довели српске свештенике у логор да благосиљају заточенике. Са њима су дошли и службеници Црвеног крста.[100]

У септембру 1942, службеници су успели да доставе 30 ћебади за окривљенике који су доведени из зајечарског и неготинског затвора, а командант логора и шеф нишког Гестапоа Винеке, истог месеца тражи да се пошаље одређена количина лекова за логор.[101]

ПРЕУЗИМАЊЕ ЖЕЛИМИРА ЖИЛНИКА ИЗ ЛОГОРА

Активност Црвеног краста у логору, јасно је видљива и у ситуацији која је међу затвореницима остала дуго упамћена. Преузимање Желимира Жилника из логора у изајавама затвореника и људи из Црвеног крста који су те ноћи били у логору, помиње се као једна од најемотивнијих сцена.

У логор је у фебруару 1942. године доведена Милица Шуваковић, под лажним партизанским именом Јованка Поповић, која је пар дана пре тога ухапшена у Прокупљу при великој бугарској рацији. Она је била жена Конрада Жилника, која је по пријему у логор већ била у поодмаклој трудноћи. [102]

Управник градске болнице је 19. фебруара 1943. године издао уверење др Мирјани Петровић (сестри Милице Шуваковић) из кога се види да је Милица у болничким књигама заведена као супруга Владимира Поповића, да је родом из Сарајева, стара 29 година, да је доведена као трудница ради порођаја 12. августа 1942. године, да се породила 8. септембра у 13 сати и 30 минута, родила мушко, здраво и право дете, тежине 3,950 кг, да је отпуштена 30. новембра.[103]

По порођају, Милица је враћена на затвореничко одељење без бебе. Како је дете непрестано плакало, сестра Ремигија га је на своју одговорност одвела мајци. Затворенице собе број 7 биле су одушевљене кад су је угледале са дететом у наручју. Немачки стражар је иронично посматрао жене и прокоментарисао: „Noch eine partisane” (Још једно партизанче). Логорашице су га примиле са топлином и нежношћу, наизменично смењујући плач и смех. Женска соба, или соба број 7, је постала велика породица. Све жене су бринуле о детету, правиле су пелене, повијале га, преповијале, купале итд. Ипак, издвајала се Ана Жилник, бака малишана. Стално је говорила „Каква

100 Народни музеј Ниш (даље: НМН), изјава заточеника , књига 23 (у даљем тексту: књ.). Изјава Љубише Стефановића из Ниша (у даљем тексту: Изјава...), 31.

101 ИАН, ДЦК, к. 24, ф. 3, док. бр. 1/120; ф. 4, док. бр. 1/4863.

102 I.Gruden, *n.d*,44.

103 НМН, ЛЦК, кутија бр.9, фасцикла бб (фотографије и документа Желимира Жилника и Милице Шуваковић)

је ово иронија од живота". Предосећајући да јој се ближи крај, понављала је да боље дане сигурно неће дочекати. [104]

Али, дошао је дан када се Милица морала одвојити од бебе. Сведочанство о детету у логорској жици даје и Љубинка Кујундзић, у то време службеница Црвеног крста у Нишу :

Другог децембра 1942. године, било је много хладно, дувала је кошава и било је много снега. Бејах дежурна у Црвеном крсту. Ту бејаше и секретар Радојица, свештеник Раде Антић и учитељица Богумилка, жена четрдесетих година. Зазвони телефон и Радојица завршивши разговор обрати се мени и рече: 'Морате у логор, нека беба је болесна, мора да се узме. Наређује Гестапо'. Ја послах служитеља по фијакер. Раде Антић, члан Црвеног крста, предложи да ме не пусте саму да идем, већ да и он пође. Богумила рече ' Идем и ја ', па пођосмо. Док чекасмо фијакер упаде једна жена у немачкој униформи са два Немца пратиоца. Улазећи подиже руку и узвикну:

- Хајл Хитлер! Дознадох после да је Хрватица и жена официра који је у заробљеништву.

- Молим Вас, ко је надлежан ићи у логор? рекох ја.

- Што нисте већ отишли и узели дете, наређење се мора извршити јер у противном знате шта вас чека.

- Чекам кола, ићи ћу - опет јој рекох.

- Ако не одете за 10 минута и Вас чека логор.

У том дође фијакер и ми кренусмо. Пред сам логор заустави нас стража поред бодљикаве капије. Приђох му и рекох да морам унутра по дете. Он нас пусти и ми стадосмо унутра поред капије. Ту баш канцеларије и кроз осветљен прозор угледасмо страшан призор. Једног затвореника држи Немац за косу, палицом га млати по врату, док другог затвореника други Немац рита ногама и удара корбачем. У самом логору, на другој страни постројени затвореници стоје и Немци их пребројавају. Те баш вечери у 6 часова, кад смо ми дошли, побегла је Нада Томић и неколико затвореника из логора. Ову двојицу су приликом бекства ухватили,а Нада Томић је успела да побегне.

Спазивши нас Др. Пијаде притрча и одведе нас у собу где су биле затворенице. Ту је било младих девојака, старих жена, једна студенткиња коју сам познавала и Др. Пијаде нас остави саме. Угледах на поду у слами поред самих врата, клечи једна млада жена, риђа, са пегама на носу и држи једно пуначко румено дете замотано у ћебенце, које плаче, никако да се умири. Клекох поред жене и упитах шта је са малим, она ми се осмехну и рече : ' Ништа није болесно него хоће да ми га узму, немам овде услова да га чувам'. 'Овде је хладно и бетон је, не брини за њега, чуваћемо га као да је наше'.

- Хвала ти, хоћу да знам твоје име.

104 I.Gruden, *n.d*,46

- Рекох Љубинка.

- Ја сам Јованка, имам поверења у тебе... Хоћеш ли да ми учиниш и испуниш једну молбу?

- Само реци и не брини.

- Да ли познајеш Томићеве?

- Како да не. Цветанка је моја школска другарица и стално смо код ње училе.

- Онда ми је лакше и то ти никад нећу заборавити. Однеси мог сина и дај га њима, биће поред њих, а ти ми обећај да ћеш га обилазити. Реци да га шаље Маша. Ово је тајна између мене и тебе и нико да не зна да сам Маша и где је мој син.

Јованка је било њено партизанско име и ником није рекла да се зове Маша (Милица). Дете је и даље плакало а ми смо се задржали, те рекох да морамо поћи.

- Дозволи Љубинка да га мајка преповије.

Опет да пођемо, замоли да га надоји, и то каже задњи пут. Мали плаче и неће да сиса, онда она подиже главу, погледа све редом и рече –'Мој је син не- крештен. Моја је жеља да му дате име Желимир'.

То сам име први пут чула пре 35 година. Пружих руке да га узмем кад она замоли да нас испрати и понесе дете. Ходником је носила малог Желимира и код степеница трчи Др. Пијаде и ухвативши се за главу повика:

- Где сте забога, побиће нас све! Зашто сте се толико задржали?

Искористили смо забуну Немаца док су бројали затворенике. Тог момента Маша врисну :

- Докторе, дете, срећу и све ми узимају.Спаси ме докторе!

- Јованка, ти знаш шта сам ти рекао. Буди храбра, не клони, уздај се у ове људе и у Љубинку. Твој син ће бити чуван.

Онда ме она загрли, даде ми малог и пољубисмо се. Ја претрчах преко дворишта, седох у фијакер, у том дођоше и моји пратиоци и дођосмо у болницу. Доктор је рекао да га носим у болницу, а тамо има соба за затворенице где се и Маша породила. У путу кроз зимску ноћ, завила сам малог у мој капут и он није више плакао већ беше заспао. Два пута су нас заустављали јер беше прошао одавно полицијски час, али а покажем дете и знак Црвеног крста те нас пусте. У болници једна калуђерка нас уведе у собу где су стари људи лежали и рече да оставимо дете. Упитах је од чега су ти људи болесни. Од тифуса, она одговори. Па ти си полудела, рекох, зар га носимо из логора да га оставимо код тифусара. Не, носим га кући. Раде рече и ја ћу да га носим кући, поред моје деце,нака га и оно. У том моменту дође једна сестра и одведе нас на спрат и показа собу где да га оставимо. Пред вратима те собе седеше на клупи два стражара са пушкама и никако да ме пусте. Ја се свађах са њима и коначно ме пустише кад рекох да су Немци наредили. Уђосмо у собу где беху једна млада девојка, професорка трговачке академије Зага (знам да је стрељана), једна јеврејка са малом девојчицом. Кад видеше дете, почеше у глас да плачу :

- Јао, Јованку су стрељали кад носите дете.

Рекох нису је стрељали, али мали не може у логору да седи. Потражих сестру, те сместимо малог у креветац и замолим флашу са млеком.Обећах да ћу доћи поново и одосмо. Два дана сво троје били смо као премлаћени и болесни.Одох после два дана у логор и у дворишту угледах жене затворенице које шетају у круг. Видех Машу, Цветанку,њену маму и друге затворенице из собе.Имадох једну цуцлу у џепу, коју спремих за варање Желимир (лажна цуцла) кад плаче да је сиса, и ставих је у уста и показах Маши. Она ми се насмеја, климну главом и то је био наш последњи сусрет, јер после неколико дана била је плаката са њеним именом. Знала сам да је Цветанка у логору, јер те вечери је побегла њена сестра Нада и они су сви затворени као таоци. То ми је насамо рекао да нико не чује Др. Пијаде кад сам полазила из логора. Зауставио је кола и замолио да ми нешто саопшти. Тада ми је рекао :

- Вечерас видите ову гужву, побегла је Нада Томић и још неки затвореници, зато носите дете у болницу, видећемо после шта нам је чинити. Лако је кад дете није овде.

Послушах га и зато га однесох у болницу. Беше ми жао што нисам могла да испуним Машину жељу и однесем дете код Томићевих. Одлазила сам скоро сваки дан у болницу и обилазила малог Желимира. Једном кад бејах отишла нисам мог Желимира нашла. Тада ми рекоше затворенице и управник да су дошле Машине сестре и однеле малог за Београд. Остале су ми за успомену само две мале патике урађене од вунице за Желимира и то од вунице што ми је Маша дала и молила да му исплетем патике.[105]

На стрељање 15. децембра 1942. године пошла је спокојна, јер је сазнала да је мали збринут. [106]

ОБАВЕШТАЈНА СЕКЦИЈА ЦРВЕНОГ КРСТА И НОВА ХАПШЕЊА

Црвени крст је наставио у границама својих могућности да прибавља податке. Треба рећи да су од 18. септембра 1942. видно пооштрена контрола рада Друштва Црвеног крста и њихов увид како у стање заточеника логора на Црвеном крсту, тако и транспорта који су ишли у нацистичке логоре широм Европе. То је разлог због кога су писма служби тражења Црвеног крста углавном остајала без одговора.[107]

105 НМН, ЛЦК,бр.док. 34, изјава Љубинке Кујунџић

106 НМН, ЛЦК, кутија 9, Објава о страљању 30 заточеника међу којима је и Милица Шуваковић под редним бројем 3, заведена као Јованка Поповић

107 ИАН, ДЦК, к. 24, ф. 4, док. бр. 1/1200, 1/1278, 1/1280 - 85. Као репрезентативни примери овакве праксе: браћа Јелић – фармацеути, породица Милисава Игњатовића, браћа Михић, интендантски пуковник Василије Васа Нинковић, нотар Ива Анђелковић, породица Ђуке Динић итд.

Друштво Црвеног крста је 1942. изгубило више угледних чланова: Александра Шишковића, књижара, Аранђела Митића, хотелијера, Видоја Миловановића, индустријалца и др Боривоја Бераху, лекара. [108]

Хапшења службеника Црвеног крста су обављана и последње године окупације. Тако је у марту 1944. ухапшен и стражарно спроведен у логор референт Радојица Д. Станковић. Одатле је одведен на Бањицу, где је остао до 26. септембра 1944. године.

Почетком 1943. године Гестапо је извршио веће хапшење официра Српске државне страже због сарадње са четницима. Одмах је из апотеке Јелића требована потребна количина инсулина пошто је било и дијабетичара међу официрима. Требовани су ћебад, прибори за умивање и друге потрепштине. [109]

И даље су слане молбе за логорисане, а обавештајни одсек се максимално уздржавао да даје неке сувишне податке, осим да се поједини тражени налазе у концентрационом логору. У многим извештајима и даље стоји позната чињеница да надлежне власти одбијају да дају обавештење о ухапшеницима.

ЛОГОРСКИ ЛЕКАРИ И ЊИХОВА ВАЖНОСТ ЗА КОМУНИКАЦИЈУ ЗАТОЧЕНИКА СА ПОРОДИЦАМА

Кад говоримо о логорским лекарима, долазимо до чињенице да су они нераскидиво везани са Друштвом Црвеног крста и уопште комуникацију затвореника са спољашњим светом. Поред тога што су савесно обављали своју примарну функцију, лечећи заробљенике у логору, њихова важност у логору далеко је превазилазила њихове основне дужности. [110]

Важно је нагласити, да је већина логорских лекара, ако не и сви, течно говорила немачки језик, па су логорској управи често служили као тумачи. На тај начин, често су помагали затворенике, ублажавајући превод њихових оштрих одговора према Немцима. Лекари су практично представљали спону између управе логора, заробљеника и спољног света.[111] Само један од задатака лекара био је да извештавају Друштво Црвеног крста о стању у самом логору, о заробљеницима који се у њему налазе и онима који су предвиђени за интернирање. Уживајући далеко већу слободу кретања од осталих затвореника, они су се често уз пратњу спуштали до града и доносили информације о транспортима који су одлазили за Београд, а одатле даље у Немачку, Аустрију, Француску, Пољску, Норвешку... Ове информације су породицама биле од великог значаја, јер су за то време они

108 ИАН, ДЦК. к. 74, док. бр. 1/560.

109 ИАН, ДЦК, к. 23, док. бр. 1/276.

110 НМН, Изјаве преживелих логораша, књ.30, изјава Др. Драгутина Јовића

111 Н.Озимић, Велизар Пијаде-херој логора на Црвеном крсту, Ниш, 2011, 9.

успевали да припреме пакете за интернирце, који су им омогућавали да преживе пут који је неретко трајао и по више од 20 дана, што због преседања или напада на возове који су се дешавали.[112]

Поред тога што су знали шта се дешава међу затвореницима, у тренуцима кад су логорске собе закључаване, били су преносиоци порука и у неку руку координатори самих логораша. Они су знали много више од осталих заробљеника и шта се дешава међу немачком стражом у логору, шта планирају, хоће ли бити стрељања или транспорта у нацистичке логоре широм Европе. Свесни тога на каквом су били положају и колико су знали, били су спремни на сигурну смрт, јер како Велизар Пијаде и сам у једном делу каже, да Немци неким чудом изненада треба да побегну, мене не би заборавили да убију. [113]

Др Велизар Пијаде рођен је 1894. године у Београду, у имућној породици трговца Самуела Пијаде, као један од шест синова. Студије медицине је завршио у Бечу и по окончању Првог светског рата дошао у Лесковац 1923. године где је живео са породицом до новембра 1941. када је са ћерком Јелисаветом Јелом Пијаде и групом становника Лесковца дотеран у логор на Црвеном крсту. Функцију логорског лекара је обављао од децембра 1941. до јануара 1943. када је стрељан на Бубњу.

После бекства 12. фебруара 1942. уследила су нова мучења преосталих у логору. Др Пијаде је у великој мери покушавао да олакша муке измученим и претученим логорашима који су после саслушања често једва давали знаке живота, док су појединi, током саслушавања, убијани. Тада су Немци тражили од др Пијаде да у умрлици напише да се ради о самоубиству.[114] У том контексту треба схватити ситуацију коју описује Зорица Мишковић у свом писму Моши Пијаде:

…Дао ми је две своје фотографије. На једној је написао:"Кад не будем више међу живима". Почела сам га убеђивати да ће рат скоро да се заврши и да ће онда све бити заборављено. Мирно, без трунке жаљења и ни сенке очајања рекао је: „Мене ће убити. Сувише знам шта се овде радило. Па и када би морали ноћу изненада да побегну, не би заборавили пре одласка само једно а то је да мене убију". То измирење са смрћу учинило је да је мирно стављао своју већ ионако изгубљену главу и покушавао да својим лешом заштити неки други или бар олакша тешки живот.[115]

Тешко да је иједан догађај за време једногодишњег боравка др Пијаде у логору био, за њега лично, већи ударац од краткотрајног лечења Алисе Пијаде, ћерке рођеног брата Давида, која је ухваћена као болничарка са још неколико партизана Бабичког одреда у пролеће 1942. године.[116] Да не би открио њено јеврејско порекло, др Пијаде је морао да гледа свакодневна

112 НМН, Изјаве преживелих логораша, књ.30, изјава Др. Драгутина Јовића
113 НМН, ЛЦК, некласификована грађа, Писмо Зорице Мишковић
114 НМН, ЛЦК, некласификована грађа, Писмо Зорице Мишковић
115 *Исто.*
116 М.Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту*, 182

мучења своје братанице од стране Бугара и Немаца. Недуго после хватања, Алиса Д. Пијаде је стрељана са још неколико десетина логораша на Бубњу.[117]

Сведочење Зорице Мишковић

Др Пијаде је израдио (код Немаца) да се затвореницима допусти одлажење у град у болницу уз пратњу једног стражара.. То је значило доношење књига, вести, новина, виђење с породицом, изношења писма - све што у тим тренуцима значи много. Исто тако омогућено је и бекство неколицине затвореника. За једно бекство сам сигурна да је он знао ако не и омогућио. Требали смо да идемо у болницу. Утрчала сам у последњем моменту у амбуланту и рекла му да ћу и ја да идем. „Не, ти не можеш да идеш", рекао је. Наслућујући, ја сам истрчала напоље и придружила сам се групи која је већ полазила. Доктор ме више није могао задржати. Тог дана је Миле партизан (он је био први ухваћени партизан у логору) побегао. Онда ми је било јасно зашто ме доктор задржавао…

Био је мучен више неголи и један затвореник. Честа извршења смртне пресуде приликом самог саслушања, сви ти изнакажени лешеви пролазили су кроз његове руке. Превијање после саслушања. Он је свима пружао помоћ и утешну, охрабрујућу реч.

У безброј ситуација, на први поглед можда ситница али за нас тамо од великог значаја, чинио је он услуге свакодневно. Доктор је успео да наговори Немце да нам он у амбуланти одржава часове немачког језика. Два-три пута био је присутан стражар а после смо остали сами. Са књигом на коленима имали смо састанке на којима смо дознавали вести и догађаје извана и у самом логору. Ти мали састанци били су за нас врло драгоцени, ако томе додате да смо нешто и појели што је доктор украо или набавио или да смо прочитали неко прошверцовано писмо. [118]

Колики је значај имао Велизар Пијаде за затворенике, сетила се и Олга Славковић, до недавно последњи живи очевидац бекства.

Обавештавао нас је о догађајима који у логору следе и био подршка сваком од затвореника. Ја сам Велизара познавала још из Лесковца, када ми је једном приликом пружио помоћ приликом повреде ноге. Без обзира на то, у логору смо се правили да се не познајемо. Не постоји лоша реч за њега, био је један диван човек.[119]

Судбине логорских лекара су биле јако тешке. Треба нагласити да је др Драгутин Јовић једини преживео, тако да је његова изјава јако драгоцена јер је она основни извор информација о дужностима логорских лекара.

После интернације др Савића ја сам остао као логорски лекар и као нека врста тумача пошто сам знао немачки језик. Имао сам поред те

---

117 *Исто.*

118 НМН, ЛЦК, некласификована грађа, Писмо Зорице Мишковић

119 НМН, ЛЦК, некласификована грађа, прва изјава Олге Славковић из фебруара 2013. године

дужности и дужност да општим са Црвеним крстом. У то време Црвени крст је могао већ да помогне заробљеницима, а нарочито је играо велику улогу приликом одређивања транспорта за Немачку. Црвени крст би онда кад се транспортује група за Немачку обавештавао рођаке свих оних који иду, тако да су рођаци доносили пакете, који су логорашима олакшавали пут.[120]

Кад се говори о самом лечењу логораша, у својој изјави др Јовић каже да није могао пуно тога да уради, зато што су медикаменти у логору били прилично скромни. Имали су свега 2-3 завоја, хиперманган, аспирин, кинин и јод. Ипак, преко Црвеног крста су логорски лекари успевали да набаве још нешто од лекова.[121]

Први логорски лекар био је Велизар Пијаде. На тој дужности био је све до 13. фебруара 1943. године, кад је стрељан на Бубњу са преосталим Јеврејима.[122] Његову дужност преузима др Радивоје Савић и обавља је све до интернације у Дахау, септембра 1943. године.[123] С обзиром на то да је знао да ће бити интерниран, др Савић је почео на време да упознаје са дужностима логорског лекара др Драгутина Јовића, лекара из Сокобање који је доведен у логор јуна 1943.[124] Др Драгутин Јовић је интерниран за Немачку 19.12.1943. године. Како тада у логору више није било лекара, за дужност логорског лекара припремао је студента медицине Дарка Радмана.[125] Дарку Радману је у овом послу помагао брат Слободан, такође студент Медицинског факултета у Београду и они су последњи који су вршили послове логорских лекара.[126]

АКТИВНОСТИ ЦРВЕНОГ КРСТА И ЊИХОВА ПОМОЋ ЗАТОЧЕНИЦИМА

Од априла до почетка септембра 1943, Црвени крст је 70 пута посетио логор и поделио више од 2.000 пакета, цигарете, прибор за личну хигијену, доставио стотинак порука и слично.[127]

До краја 1943. године Црвени крст је сакупљао спискове интернираца који су у више наврата одлазили на присилне радове. Слао је обавештења за групу интернираца од 24, 25, 26, 27. октобра, 10. новембра, 12. новембра и тако даље.[128] Следеће године је углавном посветио пажњу страдалим лицима

120 НМН, Изјаве преживелих логораша, књ.30, изјава Др. Драгутина Јовића
121 Исто
122 Жртве, 420
123 Исто, 456. Др Савић је оболео од тифуса и умро у логору Дахау 25. фебруара 1945.
124 НмН, др Јовић,
125 Жртве, 432.
126 Браћа Радман су стрељани у последњој групи логораша 14.септембра 1944.године у кругу логора.
127 ИАН, ДЦК, к. 58, док. бр. 1/674, 1/ 707 – 10. Службеницима су Немци забранили улазак ових дана: 1. априла, 10. априла, 30. априла, 1. маја, 17. маја, 10. јуна, 30. јуна, 2. јула, 12. јула, 30. јула, 2. августа, 10. августа, 25. августа и 30. августа. Из овога се може закључити да је у поменутим данима било масовнијих стрељања.
128 ИАН, ДЦК, к. 72, ф. 26, нерегистровани спискови интернираца.

од савезничког бомбардовања.[129] Што се тиче логора, прибављао је спискове интернираца од 19, 25. јануара, 10. марта, 19. маја, 17. јула, 7. августа, 11. августа и тако даље.[130]

У фебруару и марту 1944. године Гестапо је у Нишу и околини и у Јагодини извршио ново веће хапшење железничара због сарадње са четницима. Приведено је скоро 230 људи.[131] После боравка у нишком логору, већина је премештена на Бањицу и одатле интернирана у Маутхаузен. Црвени крст у Београду је пред полазак поделио нишким заточеницима цигарете и испратио их на Топчидерску станицу.[132] Ова група од 192 окривљеника отишла је 20. јула 1944. године. Из нишког логора се (међу њима) налазило укупно 93 заточеника. Велики број њих није се вратио. Један број ухваћених железничара остао је у логору до његовог расформирања, а други су отишли у Маутхаузен транспортом од 16. септембра и 3. октобра.[133]

У марту је службеницима успело да прокријумчаре цедуљице које су слали поједини логораши. Тако видимо да су марта заточени и учитељица Младена Јовановић, Даринка Ж. Ристић, Мира Крљевић, Спиридон Стаменковић и Ћазим Никшић – чиновник из Беле Паланке.[134]

Унутар логора, заточеници су комуницирали углавном пунктирањем слова у новинама јер је дописивање било строго забрањено и ризично. При пријему пакета, ако би Немци наишли на неко писмо које је потурено уз храну или гардеробу, пакет би био моментално враћен, а адресант је сносио последице.[135]

Са друге стране, нацистички логори у које су нишки заточеници интернирани, имали су строга упутства за слање пакета. Да би затвореник добио пакет, на њему је морао бити налепљен попуњен формулар, и то црвени уколико шаљу одећу или обућу, или плави уколико шаљу храну.[136]

У априлу 1944. је службеницима приступ опет био забрањен, јер се тог месеца такође стрељало. За мај и јун нема толико података о логору, док је у јулу Црвени крст послао породицама логораша информацију да они који се налазе на њиховим списковима иду у Немачку на рад. У документу од 7. јула налазе се лица махом из нишког и сврљишког среза и понеко из алексиначког и моравског – укупно 31 особа.[137]

Пред крај рата, евидентно је било попуштање нациста. Најпре су

129 ИАН, ДЦК, к. 67, док. бр. 1/1006 – 20.

130 ИАН, ДЦК, к. 72, ф. 26, нерегистровани спискови интернираца.

131 Др И. Авакумовић, Михаиловић према немачким документима, Лондон, 1969, 97, 146.

132 АС, ф. ДЦКЈ, к. 10, ф. 10. док. бр. 2. Документ Главног одбора Црвеног крста у Београду, бр. 761 од 1. августа 1944. Реч је записницима Главног одбора о издељеној помоћи радницима који одлазе на принудни рад у Немачку.

133 А. Динчић, *Нишки војни (ратни) заробљеници у Другом светском рату (1941–1945)*“, Зборник Народног музеја Ниш, број 21, Ниш, 2012, 97. Један број налази се у картотекама нишког Црвеног крста и његовог обавештајног одсека, кутија 37.

134 ИАН, ДЦК, к. 72, док. бр. 8/1.

135 НМН, Изјаве преживелих логораша, књ.30, изјава Др. Драгутина Јовића

136 НМН, ЛЦК, кутија бр.3, формулар немачког логора

137 ИАН, ДЦК, к. 72, ф. 26, нерегистровани спискови интернираца.

децембра 1943. године, по амнестији, из логора широм Србије отпустили око 5.000 затвореника – политичких криваца, а потом укинули одмазду „педесет за једног“ и „двадесет и пет за једног“.[138] Из дописа Главног одбора у Београду, упућеног у марту 1944. године, сазнаје се да је дозвољена писана преписка и са политичким затвореницима у интернирском логорима расутим по читавој Европи, што је до тада било незамисливо.[139] Црвени крст је у том периоду ангажован више него икад.

РЕОРГАНИЗАЦИЈА БАНОВИНСКОГ ОДБОРА И НОВА ПОВЕРЕНИШТВА

Моравски бановински одбор Друштва Црвеног крста у Нишу радио је од априла 1941. до 3. марта 1943. године, када је и званично извршено његово расформирање. У Нишу су се од јануара 1943. године почеле вршити припреме за оснивачку конференцију Окружног одбора. Начињена је листа кандидата за чланове управног и надзорног одбора, усвојена одлука о територијалној промени, упућен распис о потреби формирања одбора Црвеног крста и слично.[140]

Оснивачка конференција окружног одбора Српског црвеног крста за округ Нишки одржана је 3. марта 1943. године. Као делегат Главног одбора присуствовао је и саветник Министарства социјалне политике и народног здравља из Београда. За чланове управе Окружног одбора постављени су: Владимир Фредић, за председника, за првог потпредседника Андон Андоновић, за другог – Сотир Живковић и за секретара Радојица Станковић.[141]

Према распису комесара Друштва Црвеног крста од 10. јула 1942. године, Моравски бановински одбор могао је приступити ликвидацији, а своје деловање да настави као Одбор за срез Нишки. Одбор је одлучио да до реорганизације Друштва Црвеног крста своје деловање ограничи само на град Ниш и срез Нишки, где је улазило и нишко Заплање.[142]

Овакво ограничавање надлежности некадашњег Бановинског одбора, који је до тада обухватао целу југоисточну Србију као и један већи део централне, утицало је на неке кадровске промене. Секретар Радојица Станковић у новој реорганизацији није могао својим радом да обезбеди опстанак своје породице и понудио је оставку која је, у почетку, са жаљењем прихваћена. За његовог наследика предложен је Михајло Милић, учитељ у пензији.[143]

---

138 ВА, НА, к. 27. док. 11/7-1. Предмет оптуженог Августа Мајснера и осталих.

139 ИАН, фонд Срески одбор Друштва Црвеног крста Алексинац (1876–1955), (у даљем тексту: СОДЦКА), к. 5, док. 28.

140 Ђ. Стаменковић, *100 година Црвеног крста у Нишу 1878 –1978* – необјављени рукопис у Општинској организацији Црвеног крста у Нишу,221.

141 Ђ.Стаменковић*, н. д*, 221.

142 ИАН, ДЦК, к. 21, док. бр. 1/4480.

143 ИАН, ДЦК, к. 21, док. бр. 1/4482.

Петар Цапуловић је све више оболевао, па је тако 14. августа 1942. године поднео оставку на положај председника, која је уважена. На његово место дошао је доскорашњи заменик Владимир Фредић.

Услед новонасталих околности, Бановински одбор сазвао је велику конференцију на којој је требало да се разматрају могућности да се градском Одбору помогне како би изашао из проблема насталих услед реорганизације српског Црвеног крста. Позив Бановинског одбора наишао је на потпуно разумевање и свестан одзив, па је на конференцији 15. септембра 1942. присуствовало преко 200 грађана, међу њима епископ нишки др Јован Васић, изасланик окружног и среског начелника, школски надзорници за срез Ниш, сви учитељи и велики број свештеника из околних села. На конференцији је решено да се у свим местима седишта општина среза Нишког образују повереништва Друштва Црвеног крста.[144] На челу повереништва углавном су се налазили управници основних школа, а понегде и председници општина. (Повереништва нису формирана само у оним општинама које су се налазиле под влашћу партизанских одреда и где су деловали њихови народноослободилачки одбори као извршни органи револуционарне власти).

На сарадњу са Црвеним крстом позвани су управници свих школа у Нишу и повереници средњих и стручних школа.[145]

Моравски бановински одбор Црвеног крста у Нишу издао је Упут за извођење акције за помоћ ратним жртвама. За ову акцију одбор је образовао посебну секцију, састављену углавном од чланова хуманих друштава и представника школа и женских власти у вароши, а на селу од представника школе, општине и цркве. Прилози су се прикупљали у готовом новцу, у материјалу за болничку опрему и животним намирницима. Прилози у новцу употребљавани су за набавку животних намирница, за опремање пакета ратним заробљеницима и додељивање помоћи у новцу жртвама рата. Прилози у болничком материјалу употребљавани су за школске кухиње, ради исхране сиромашне школске деце и за зимску помоћ оскудним у местима.[146]

Услед ратних прилика, чланство нишког Црвеног крста доста се мењало. Сотир Живковић је на седници Окружног одбора 19. октобра 1943. године поднео оставку на дужност другог потпредседника. На његово место изабран је др Драги Николић.[147] Више се није могло рачунати ни на Андона Андоновића, који је стално био под немачком присмотром после пуштања из затвора Гестапоа у Београду. Није смео да се враћа у Ниш и до краја рата живео је у југословенској престоници.[148] На седници Окружног одбора од 6. јула 1943. године прочитана је и његова оставка на дужност првог потпредседника, на којој је провео више од дванаест

144 ИАН, ДЦК, к. 21, док. бр. 15/4520.
145 ЗДОЦКН, *Извештај за 1942. годину*, 6.
146 ЗДОЦКН, *Упут за извођење акције за помоћ ратним жртвама*.
147 Ђ.Стаменковић, *н. д*, 225.
148 Изјава Драгане Миловановић из Београда, рођаке Андона Андоновића.

година.[149] Почеком 1944. године оставке на чланство поднели су и Драги Милосављевић, Драгомир Миловановић и Влајко Станковић, правдајући се лошим здравственим стањем.[150] Нишки Гестапо је 3. марта 1944. године ухапсио Радојицу Станковића и депортовао га у нишки концентрациони логор, касније у Бањички логор, где је остао до септембра 1944. године.[151]

ЦРВЕНИ КРСТ У ПЕРИОДУ ПОСЛЕ ОСЛОБОЂЕЊА НИША

Први радни договор чланова Црвеног крста у ослобођеном Нишу одржан је 21. октобра 1944. године. Саопштена је одлука о распуштању раније организације Црвеног крста.[152]

За комесара Црвеног крста по ослобођењу постављен је адвокат Бора Поповић. Урош Јекић је постављен, по ослобођењу Ниша, за новог секретара Црвеног крста. Секретар Радојица Станковић написао је из Београда молбу да буде поново примљен у Црвени крст:

Решењем Управног и Надзорног одбора Моравског бановинског одбора Друштва Црвеног крста у Нишу од 11 новембра 1935 године изабран сам за чиновника истог одбора.

Решењем истог одбора од 10 априла 1941 године као чиновник Друштва изабран сам за секретара Одбора и Шефа секције Подмлатка, па затим Секције за заштиту породице, деце и младежи и Обавештајне секције, на којим сам дужностима остао све до 1 марта 1944 године, када сам од стране Специјалне полиције и Немачког гестапоа био ухапшен и одведен у Немачком логору у Нишу и Београду на Бањици и тамо остао до 25 септембра 1944 године.

Пошто сам из Немачког логора пуштен, одмах, 2. октобра 1944.г. јавио сам се на дужност томе Одбору, својим писменим рефератом, те сам 6 октобра 1944 године преузео дужност секретара Друштва, сходно одлуци Главног одбора Друштва Црвеног крста у Београду. На тој дужности сам се задржао до 20 октобра 1944 године, када ми је од комесара Друштва наређено да предам целокупан материјал којим сам као секретар руковао привременом секретару другу Марјановићу. Тако сам се у Одбору задржао до 11 новембра 1944 године без дужности (био сам на расположењу Комесару друштва ц.к. у Нишу). 11 новембра 1944 године био сам мобилисан и све до данас налазио сам се у војсци. Међутим, не треба да овде напоменем и то да сам као мобилисани војник ЈА подуже времена провео у војно-истражном притвору и да сам ослобођен оптужбе решењем Вишег војног суда II Суд Бр.465 од 23.VII 1945 године, пошто је то Одбору познато.

149 Ђ.Стаменковић, *н. д*, 222.
150 *Исто*, 227.
151 ИАН, ДЦК, к. 37, док. бр. 1/226.
152 Исто, 233.

Како сам решењем Штаба I Југословенске армије демобилисан на основу закона о демобилизацији старијих годишта, жена и хранилаца то се овим пријављујем Одбору као његов бивши дугогодишњи службеник и молим да ме прими у службу и одреди одговарајућу дужност, како он то сматра за најцелисходније.
Решење по овоме молим да ми Одбор саопшти на адресу (ул. Ламартинова бр. 25 Београд).
Смрт фашизму – слобода народу!
20 октобра 1945 год
Ниш
Учтив,
Радојица Д. Станковић, с.р
бивши секретар Друштва црвеног крста.[153]

У децембру 1945. године новопостављени привремени секретар Одбора Миодраг Марјановић, уручио је отказ Радојици Станковићу који ће ускоро бити и ухапшен.[154] На конференцији која је одржана 4. децембра 1944. године у сали биоскопа „Руски цар" били су присутни, поред чланова Управног и Надзорног одбора Црвеног крста и представници нове власти. Изабрана је нова управа. За председника је постављен лекар др Божа Максимовић, за првог потпредседника рентијер Сава Костић, а за другог – свештеник Брана Ђорић. [155]

Одмах после рата, Главни одбор Црвеног крста обнавља свој гласник „Вести", који излази добрих годину дана. У том гласнику штампана су имена и презимена интернираних лица из Маутхаузена и непотпуни спискови интернираца из Дахауа, заробљеничких логора и логора у Норвешкој.

153 ИАН, ДЦК, к. 37, док. бр. 1/226.
154 ИАН, ДЦК, к. 37, док. бр. 2/2268.
155 ЗДОЦКН, Записник са конференције одржане 4. децембра 1944. године у Нишу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

а) Необјављена архивска грађа

1. *Војни архив у Београду*

- Немачка микрофилмована документа из серије Вашингтон (НАВ) и Минхен (М)
- Фонд Недићева архива (НДА)
- Фонд Непријатељска архива (Бугари)

2. *Историјски архив града Београда:*

- Фонд Befehlshaber und des SD (BdS).

3. *Историјски архив Ниш:*

- Збирка микрофилмова (1915–1945)
- Фонд Окружно повереништво за утврђивање злочина окупатора и његових помагача (Козара) Ниш (1944–1947)
- Фонд Главног одбора Црвеног крста-окружни одбор Ниш (1878–1947)

4. *Народни музеј- Ниш:*

- Књига изјава заточеника концентрационог логора на Црвеном крсту у Нишу (1941–1944)
- Збирка предмета и докумената заточеника логора на Црвеном крсту
- Априлски рат и Друштво Црвеног крста Моравског базема – прилог. Рукопис написан 31. јануара 1973. године у Оџацима (Војводина) и прослеђен Народном музеју у Нишу

5. Општинска организација Црвеног крста у Нишу:

- Збирка докумената организације Црвеног крста – нерегистрована грађа.
- Ђ. Стаменковић, *100 година Црвеног крста у Нишу 1878–1978* – необјављени рукопис.

6. *Скупштина општине Ниш*

- Протокол умрлих лица Храма Свети Дух у Нишу (1943–1944)

б) Објављена архивска грађа

- Aprilski rat 1941. (zbornik dokumenata), knjiga 2, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1987.

Българското Управление във Вардарска Македония (1941–1944) – Документален сборник, Държавна агенция „Архиву“, София, 2011.

- *Извештаји и наредбе комесарске управе и Недићеве владе за округ Зајечарски 1941–1942. година, књига 1* – приредио: Б. Благојевић, Неготин-Зајечар, 2006.

Литература:
а) Књиге:
Borković Dr M, *Kontrarevolucija u Srbiji (Kvislinška uprava 1941–1944)*, knjiga 1 (1941–1942), Beograd, 1979.
Gruden I, *Stradanje Slovenaca u Nišu tokom Drugog svetskog rata 1941-1944*, Niš, 2014.
Лазић В. Б, *Сведочења о ратним заробљеницима војске Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945*, Савез удружења ратних војних заробљеника Другог светског рата (1941–1945) Југославије, Београд, 1998.
Миловановић М. М, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељања на Бубњу*, Институт за савремену историју-Општински одбор Субнор Ниша-ИРО-Народна Књига, Ниш-Београд, 1983.
Николић А, Тариташ С, *Бомбардовања Ниша у Другом светском рату*, Народни музеј Ниш, Ниш, 1978.
Николић К, *Немачки ратни плакат у Србији 1941–1944*, Нова Пазова, 2000.
Озимић Н, *Велизар Пијаде-херој логора на Црвеном крсту*, Ниш, 2011.
Озимић Н, *Логор на Црвеном крсту*, Ниш, 2012.
Озимић Н, *Јевреји Ниша у логору на Црвеном крсту*, Ниш,2014.
Petranović B, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1992.
По войната на Балканитъ въ 1941 год, Софиа, 1954.
Stojiljković Dr M, *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1944*, Beograd, 1989.

б) Чланци у часописима
Динчић А, *Друштво Црвеног крста и концентрациони логор у Нишу (1941–1944)*, Зборник Народног музеја Ниш, број 16-17, Ниш, 2008, стр. 123-139.
Динчић А, *Нишки војни (ратни) заробљеници у Другом светском рату (1941–1945)*, Зборник Народног музеја Ниш, број 21, Ниш, 2012, стр. 93-121.

в) Новине:
Лист *Ново време*
Лист *Нишки весник*

LA CROIX-ROUGE DANS LA GUERRE D'AVRIL

La société de la Croix-Rouge s'était trouvée dans la Seconde Guerre mondiale sous l'appellation du *Comité Régional de Morava*, pour être ensuite rebaptisé le *Comité de la Banovina (Province) de Morava*, avec ses bureaux fiduciaires au niveau des communautes de communes et municipaux. Le Conseil Principal et de Surveillance furent dissous après la formation officielle de l'administration de commissariat à Belgrade.

A la veille de l'attaque allemande contre le Royaume de Yougoslavie, le Conseil d'administration et de surveillance de la Croix-Rouge à Niš fut composé des membres suivants: le Président était Vladimir Fredić, le vice-président Andon Andonović, les membres du Conseil d'administration Sava Kostić, Vlajko Stanković, Sotir Blagojević, Sotir Živković, Dragutin Milosavljević, Julka Janković Pešić, Rudolf Bratanić, Marïan Marïanović, Veljko Stefanović, Dragomir Milovanović, dr Djoko Mihajlović, Čeda Pešić, Jordan Cvetković, Vidoje Milovanovič, Vlada Tanić, Vlajko Živković et Miša Popović, les membres du Conseil de surveillance: Blaze Piletić, Petko Bukumirović, Petar Nikolić Stevan Jeremić, dr Bora Beraha, Djoka Ćermilo et Dragi Pejić, tandis que les fonctionnaires étaient le trésorier Ilija Djordjević, le médecin dr Slavoljub Milosavljević et le secrétaire Radojica Stanković. Un peu plus tard, il y aura une réduction des adhérents. Pour le président était nommé Petar Capulović et des changements étaient faites dans les conseils d'administration et de surveillance.

L'Allemagne a, sans déclaration de guerre, exécuté une agression contre le Royaume de Yougoslavie le 6 avril 1941. Pendant le bombardement de Niš, la Croix-Rouge fut la plus engagée dans la ville. Des lettres envoyées après l'entrée des forces allemandes, on aperçoit que l'organisation aida les soldats et les citoyens blessés durant le bombardement de la ville, que la voiture d'ambulance transféra tous les blessés à l'hôpital civil et militaire, que les sœurs-volontaires (infirmières) effectuèrent le plus consciencieusement leur devoir de Samaritaine et les commandes du Comité de la Banovina de Morava, qui furent en termes de la Convention de Genève, que le Comité de la Banovina, par le biais de ses sœurs-volontaires et en accord avec l'administration municipale, poursuivit son travail humain et autres devoirs.

Le 8 avril, Niš est bombardé. Dans ce raid aérien furent aussi endommagés les locaux du Comité central de la Croix-Rouge du territoire de la Banovina de Morava rue Ïéronimova 3, de sorte que le Comité a ensuite déménagé ses bureaux à Obrenovićeva 73, où il demeure aujourd'hui. À cette occasion, les fenêtres furent cassées, le toit détruit, l'ensemble des archives éparpillées. La Croix-Rouge a commencé à fonctionner grâce à Sava Kostić, qui a cédé au comité quelques chambres dans sa maison.

Le travail des infirmières volontaires de la Croix-Rouge nichoise est l'un des côté brillants de la sombre et courte guerre d'avril (du 6 au 17 avril). Immédiatement après l'attaque allemande sur le Royaume de Yougoslavie, le

Comité de la Banovina de Morava en ville fut approché par un grand nombre d'infirmières. Elles furent engagées indépendamment du fait qu'elles aient suivi ou non une formation. Ainsi, des 38 apprenties d'avant-guerre le nombre infirmière monta à 95. Elles reçurent des tâches différentes. Elles furent principalement dispensées à travers les stations de quartier et les hôpitaux, beaucoup furent engagées comme courriers, portant des bandages du dépôt sanitaire à l'hôpital municipal et militaire et similaires.

Après l'occupation de la ville, le secrétaire de la Croix-Rouge envoya la demande suivante au commandant allemand :

« Dans ce comité, plus de 20 infirmières volontaires de la Croix-Rouge sont engagées au sauvetage des malades dans les termes de la Convention de Genève. Le Comité ne dispose pas de rien pour nourrir ces infirmières. Par conséquent, nous prions le commandant de donner un ordre qu'une seule voiture transporte au Comité une certaine quantité de farine, saindoux et sucre pour les partager à ces infirmières. Nos infirmières, ensemble avec la section de la Banovina et son secrétaire, sont prêt à aider les blessés de toutes religions et nationalités et remercie en avance le commandant des troupes allemandes de l'attention portée à leur service qui est effectué librement, avec beaucoup d'amour et sacrifice. Les articles mentionnés ci-dessus peuvent être pris à la caserne par le pouvoir militaire ».

La situation sur les fronts ne se développait pas pour le mieux. En ville arrivaient sans arrêt des blessés. Les officiers et sous-officiers croates avaient largement désertés, propageant parmi les soldats un esprit défaitiste. Un certain nombre ont fui l'unité, sous le prétexte de pas vouloir se battre pour des objectifs de la Grande Serbie et se mis sous l'autorité d'Ante Pavelic immédiatement après la formation du soi-disant État Indépendant de Croatie, le 10 avril 1941.

Une situation particulièrement difficile a prévalu après l'attaque aérienne allemande sur la ville. Selon des informations non confirmées, provenant des survivants, dans les bombardements ont été tuées 400 personnes et environ 500 blessées. Après le bombardement presque tous les départements de l'hôpital municipal de Niš étaient pleins de touchés et blessés, et après quelques jours plus tard de blessés dans les combats dans les alentours.

À l'aide aux victimes se sont particulièrement distinguées les infirmières volontaires. Elles allaient déterrer les victimes des décombres et les transportaient au cimetière, et les blessés à l'hôpital. Il y avait des était associés volontaires de la Croix-Rouge. Eux tous sortaient des es abris et donnaient les premiers secours aux blessés, pour les transporter ensuite jusqu'au poste de secours le plus proche ou à l'hôpital. Le garrotage des blessures se faisaient sur place. Les blessures étaient très graves et le nombre de morts augmentaient en permanence. Il y avait beaucoup de cadavres dans les rues.

Les unités allemandes de la 60ème Division (Motorisée) d'infanterie, sous le commandement du général Eberhardt, entrèrent dans Nis le 9 avril 1941. La guerre sur le champ de bataille de Niš était achevée en trois jours. Predrag Capulović, en tant que Président de la Grande Commission de la Croix-Rouge,

a reçu le 31 mai une lettre du commissaire du ministère des Affaires sociales et de la santé publique, dans laquelle il a été annoncé, qu'en accord avec les autorités allemandes et par la décision du Conseil des commissaires – les comités d'administration et de contrôle de la Croix-Rouge sont dissous jusqu'à nouvel avis. Pour le commissaire de la Croix-Rouge fut désigné le Dr Petar Zec, un médecin de Belgrade.

LA CROIX-ROUGE APRÈS L'ÉTABLISSEMENT DES INSTITUTIONS ALLEMANDES DANS LA VILLE

Immédiatement après la mise en place d'institutions allemandes, le secrétaire de la Croix-Rouge de Niš s'est adressé au commandant allemand dans la ville occupée, en notant que son comité municipal dispose de 30 infirmières bénévoles qui soignent les malades et les blessés, indépendamment du fait qu'ils soient Yougoslaves ou Allemands et que le Comité n'a pas assez de nourriture pour nourrir les malades et les blessés et a demandé pour une voiture avec laquelle serait apporté une certaine quantité de farine, de saindoux et de sucre et de tout distribuer aux infirmiers. Le commandant allemand a accepté toutes les requêtes du secrétaire de la Croix-Rouge et des entrepôts militaires mis à part une quantité de nourriture et une voiture pour la transporter à l'hôpital et camp.

Après l'occupation officielle de la ville et l'établissement des institutions militaires et civiles allemandes, les problèmes de la Croix-Rouge ne faisaient que de commencer. Le jour de l'occupation de Niš, le Comité de la Banovina a fait face avec très peu d'argent liquide à disposition. Par conséquent, une collection des contributions fut organisée dans la ville, mais étant donné que la ville a considérablement souffert du bombardement, le résultat fut maigre. La caisse contenait alors 30-40,000 dinars en espèces.

Le commandement allemand militaire a saisi toutes les voitures médicales du Comité principal qui se trouvaient dans le garage de la Croix-Rouge à Niš, ainsi qu'une voiture de marque « Wanderer » qui était utilisé pour le transport des patients. Ainsi, le Comité est resté sans moyen de transport. Le commandement allemand a également pris du magasin médical principal les autres provisions. L'entrepôt fut réduit de moitié.

Par une lettre datée le 9 juin, le représentant de la Croix-Rouge allemande avait rapporté à la Croix-Rouge de Niš que les unités militaires allemandes utiliserait seulement en cas d'ultime nécessité les bâtiments et autres équipements de la Croix-Rouge et avait recommandé que tous les bâtiments et locaux utilisés pour les activités du Comité de la ville soit marqués avec le drapeau de la Croix-Rouge et l'inscription en serbe et allemand. La formation des services de renseignement qui s'occupera des questions des capturés, c'est-à-dire de fournir les informations à leurs familles ou parents fut accordé dans une lettre du 23 juin.

Le problème avec les blessés était le plus important. Les blessés arrivaient en nombre croissant. Dans l'hôpital militaire furent amenés, lors du bombardement de Niš ainsi qu'après, environ 30 soldats morts et environ 300

blessés – parmi lesquels un nombre majeur avait de diverses fractures durables. Du commandement de la 5ème région militaire, qui était situé à Niška Banja, fut demandée la permission de former un nouveau pavillon d'hôpital avec environ 100 lits, qui était presque fini et se trouvait à côté du bâtiment de l'hôpital.

Avec l'occupation de Tsaribrod et Pirot par les soldats bulgares, un grand groupe de blessés a dû être évacué de ces endroits. Selon l'accord écrit de la commande allemande à Niška Banja du 24 avril – l'hôpital de Pirot avec les yougoslaves blessés, malades et personnel a été déplacé à Niš et installé dans les locaux de l'Institut de la santé publique. L'effectif total des blessés et des malades avec le personnel venu par train médical était d'environ 210 personnes. Les soins médicaux furent dispensés par les médecins des services de chirurgie.

La Croix-Rouge a dû organiser l'hôpital et, de cette manière, de soulager ainsi l'Institut de la santé publique. Elle a demandé de l'aide aux autorités locales dans la ville, l'administration de la Banovina, l'hôpital d'État et l'Institut d'hygiène. Environ 50 blessés avaient des blessures légères et ils étaient destinés pour évacuation temporaire. Pour le reste des blessés et des malades, il fallait obtenir de la nourriture, alors que pour les blessés graves fut demandé de l'aide chirurgicale et l'accord d'être accommodés dans l'hôpital public ou militaire pour ultérieur.

Restant sans matériel, l'hôpital public a fait appel le 12 avril à la Croix-Rouge pour envoyer des pansements, chaussettes, chemises, matelas, oreillers, pantoufles, béquilles, brancards, manteaux pour les malades et des fournitures pharmaceutique. D'après le rapport au Comite principal à Belgrade du 27 avril, on voit qu'à l'hôpital militaire il y avait 300 blessés. Dans l'unité chirurgicale, le 30 mai, se trouvait un grand nombre de blessés avec jambes blessées et amputées, et qui nécessitaient des équipements orthopédiques. Selon le rapport du directeur de l'hôpital militaire du 2 avril 1942 - le nombre de blessés et malades fut réduit à 90 personnes.

LA CROIX-ROUGE DANS LA PRISE EN CHARGE DES RÉFUGIÉS

En conformité avec les autorités militaires allemandes, le règlement du Comité socio-économique de la Banovina de Morava fut prescrit. La tâche consistait à mettre en œuvre l'alimentation et les soins de la population de la Banovina et des réfugiés.

Le 20 août 1941, sur le territoire de la Banovina de Morava étaient 54.437 réfugiés. Ce nombre a été rapidement augmenté rapidement, de sorte que les 5 Septembre de la même année, le nombre de réfugiés se situait à 70,090 enregistrée. Ensuite, il y avait encore 15-20 pour cent des réfugiés qui ne sont pas signalés ou ne pouvaient pas être enregistrées. Comité social a invité tous les gens à signer et prendre des cartes de réfugiés. Lorsqu'un réfugié n'a pas signalé et a pris les réfugiés carte d'identité, il a dû quitter Nis et il était certain que le nouveau lieu de résidence.

Les réfugiés arrivaient en Serbie et dans la région de la Banovina de

Morava en deux manières : désorganisée - spontanément, sans aucun plan ou système, en commençant en avril 1941 de presque la totalité de la Yougoslavie démembrée. Depuis lors, la masse de personnes, principalement la population serbe, en raison du risque d'être physiquement anéanti, abandonnent tous les biens mobiliers et immobiliers et immigrent en Serbie afin de sauver leur vie nue. L'autre façon de réinstallation fut organisée, et ses initiateurs sont les occupants allemands.

La bulgarisation de la population de Macédoine, des districts de Vranje et Pirot se déroulait sous le signe de la politique qu'il s'agissait d'une population qui, depuis longtemps, était bulgare. Les citoyens furent imposées de brandir le drapeau bulgare, leurs noms bulgarisés et des enseignes placées sur les commerces.

Dans le rapport du Comité socio-économique de la Banovina de Morava du 26 juin, il était écrit : « Chaque jour à Niš arrivent des réfugiés de Serbie du Sud, qui, par ce comité sont installés dans les endroits de la Banovina de Morava. Comme ceux-ci sont en route pendant dix jours dans des wagons, souvent sans nourriture, il est de notre honneur de vous prier d'organiser à la gare de Niš organiser, par votre comité, la réception et au cours de leur intervalle à la gare de Niš de les fournir assistance en aliments ».

Dans le rapport du Comité socio-économique aupres du Conseil municipal du 10 juin 1941 on voit que les réfugiés du sud de la Serbie arrivaient chaque jour en ville. Certains passaient dix jours dans les wagons, souvent sans nourriture, de sorte que la Croix-Rouge fut demandée de préparer une quantité suffisante de nourriture à la gare.

L'exode massif des Serbes de Macédoine fut arrêté par le Conseiller d'Etat allemand et chef de l'état-major de gestion de la Serbie, dr Harold Turner. D'après le rapport du commissariat d'administration, on aperçoit qu'au 14 juin, Turner a insisté à côté des unités allemandes à Niš pour protester auprès du commandant bulgare. Un jour plus tard, la Feldkomandatur : à Niš écrivit ce qui suit :

« Monsieur le Conseiller d'État, dr Turner a, le 14 VI, donné l'ordre au chef du groupe de gestion local de chercher le plus tôt possible la commande armée bulgare à Skopje et une fois pour tout de prévenir d'autres flux de réfugiés du sud au nord, et d'autre part, d'obtenir l'accord pour le retour de ceux qui ont fui vers l'ancienne Serbie. En outre, il a fallu convoyer l'ordre, par téléphone, à la Feldkomandantur à Užice de menacer les Albanais par armes, si l'expulsion des colons serbes ne s'arrêtait pas ».

L'administration de la Banovina à Niš, à la fin de mai 1941, fut informee de l'arrivée d'un grand nombre de réfugiés en provenance du territoire de la Slovénie qui fut occupée par les Allemands. Il y avait des indications que près de 80.000 personnes viendraient dans la région de la Banovina de Morava. Cela a nécessité des travaux préparatoires pour leur logement, emploi et nutrition comme la plupart étaient sans aucun moyen de subsistance. La première période de transport des réfugiés en provenance de la Slovénie devait commencer le 10

juin, et ceci environ 300 intellectuels (juges, avocats, médecins, professeurs, enseignants, prêtres et personnes d'autres professions). La deuxième vague aurait encore 5.000 autres. Les réfugiés seraient installés que dans les villes et, seulement à titre exceptionnel, dans les grands villages. Pour le territoire de la ville de Niš et du district de Niš district était prévu le déploiement de 600 exilés slovènes. Pour leur prise en charge, il a fallu initier et organiser des travaux publics et fournir les prêts nécessaires.

La Croix-Rouge à Niš, le 27 mars 1942, aupres de sa section de renseignement, a formé la *Section pour la Slovénie*, dont la tâche était d'enregistrer tous les réfugiés en provenance de Slovénie et de recevoir la correspondance entiere qui se réfère aux réfugiés slovènes. Dans la section fut employée Milica Starniša, refugiee de Slovénie, tandis que le Bureau de cette section si situait dans les locaux de la Section de renseignement de la Croix-Rouge à Niš.

En ce qui concerne les réfugiés, il convient de noter que le plus grand nombre arrivait en Serbie, tout au long de la guerre, du territoire de l'État Croate Indépendant. Immédiatement après l'établissement de cette formation quisling a commencé la terreur sans précédent des Oustachis contre la population serbe. Arrestations, exécutions, déportations dans des camps de concentration, pillage de tous les actifs, tout cela était un événement quotidien. Pour sauver la vie chère, la seule issue à la population serbe terrifiée fut de fuir en manière désorganisée, soudainement, passant la rivière Drina en Serbie.

Pour l'acceptation de tous les réfugiés, la Croix-Rouge croate a envoyé à Niš leurs représentants qui se sont adressés au Comité de la Croix-Rouge pour assistance et coopération.

Selon certaines données, de mai à août 1941, en Serbie ont fui 100.000 hommes, femmes et enfants. Dans le rapport du président du gouvernement serbe sous occupation (le Gouvernement de salut national), Milan Nedić au commandant de la Serbie, le général Bader, du 16 septembre 1942, elle a été dit qu'en mi-septembre en Serbie, il y avait environ 400.000 réfugiés, dont 86.000 enfants sans-abri, pour la plupart orphelins. Dans la ville, avec la première vague, se trouvaient 5.300 enfants réfugiés.

La Delegation pour refugies aupres de la Croix-Rouge à Niš a consacré une attention particulière aux enfants refugies. Les enfants étaient logés dans des maisons privées et des jardins d'enfants qui travaillaient sous la gestion et la supervision de la Délégation. L'action de prise en charge a trouvé la compréhension de la citoyenneté, faisant que 12 enfants furent hébergés dans des maisons privées et 123 enfants à la maternelle de la Ronde des Sœurs Serbes. Pour la prise en charge et la protection des enfants réfugiés de 12 à 20 ans fut ouvert le Foyer pour refugies dans lequel se trouvaient les enfants refugies sans parents et ceux dont les parents ne pouvaient pas les soutenir. Le Foyer des réfugiés était situé à 8 rue Kraljica Marija. L'ouverture d'un autre foyer identique était prévue pour les filles réfugiées.

La Croix-Rouge à Niš exerçait la nutrition des enfants périscolaires - réfugiés dans le foyer du sous-comité « Mère serbe », et des enfants scolaires au

sous-comité du « Mouvement chrétien des femmes ». En outre, 40 enfants furent installes et nourris dans le bâtiment du sous-comité de la « Ronde des Sœurs Serbes » à 16 rue Nušićeva. Dans la cuisine de la Section pour la protection de la famille, enfants et jeunes se nourrissaient 115 enfants pauvres.

Selon les données de la Croix-Rouge serbe en Serbie, en 1942, il y avait un danger que près de 200.000 enfants meurent de faim (dans ce chiffe furent aussi inclus les enfants réfugiés). Beaucoup périrent ou furent entre la vie et la mort. Par conséquent, la Croix-Rouge a lancé un appel au peuple pour faire des contributions et soutien pour les vulnérables. En octobre 1942, à Belgrade fut formée la Communauté serbe de travail, à travers laquelle fut organisée la collecte d'aide pour les enfants et les familles des prisonniers de guerre et des réfugiés, ainsi que pour les familles dont les nourrisseurs étaient en travail forcé. Cette assistance fut recueillie à Belgrade, Niš, Kraljevo et probablement dans d'autres villes en Serbie.

L'accueil et soin des réfugiés dans la ville appartenaient à la compétence du Comité pour les réfugiés auprès de l'administration de la Banovina mené par le vice-gouverneur de la Banovina de Morava, Milan Kostić, qui a en grande partie grâce le mérite pour les efforts des soins et hébergement des réfugiés à Niš, dans le territoire l'ancienne Banovina de Morava. Après la division administrative de la Serbie en districts au début de 1942, la prise en charge des réfugiés fut prise par le Commissariat pour réfugiés et déplacés qui établit son bureau à Niš.

Le commandement militaire allemand a ordonné le 14 mai 1941 que les baraques en bois de l'ancienne Maison des Scouts soient transférées et placées entre la gare et le Tissage Smederevo et de servir pour le logement temporaire des réfugiés. En outre, il était nécessaire d'aménager deux ou trois toilettes, une cuisine, une pièce de stockage et d'installer l'éclairage.

Les logements de réfugiés furent aussi fournis dans l'école médicale pour sous-officiers. Dans un premier temps, des matelas bourres de pailles furent installes, ensuite des lits furent transférés de Kuršumlijska Banja. Ici ont principalement été logées les familles d'officiers et sous-officiers serbes qui se sont mis à la disposition du Gouvernement du Salut National du général Milan Nedić. Les réfugiés furent aussi logés dans l'ancien bâtiment de la caserne de gendarmerie à Palilula.

Le 1er juillet fut aussi imprimée une affiche invitant tous les réfugiés pour un examen ambulatoire.

Le Comité d'aide aux réfugiés et la reconstruction de Smederevo a développé une grande activité à Nis. Il organisa la collecte de fonds. Plusieurs citoyens de Niš aidaient dans cette tâche. Ainsi, l'usine « Mita Ristić et Fils » contribua 100.000 dinars. Le moulin « Nikola Cvetković et fils » 30.000 dinars. 20.000 dinars chacun furent donnes par l'industriel et le commerçant Jovan Apel et le commerçant Vlada Mitić; 10.000 dinars chacun du commerçant Andon Andonović, de la fonderie Pejić et Stevanović et compagnie et du commerçant Petar Vuković. La filiale principale de la Banque hypothécaire nationale participa avec 5.850 dinars. 5.000 dinars chacun furent contribués du commerce des

matériaux de construction Stefanović et Šumarac et d'autres.

Les autorités ont pris toutes les mesures pour assurer que les réfugiés soient d'abord employés, de sorte que par leur travail ils pourraient se nourrir eux-mêmes et leurs familles. Déjà en juin 1941, une campagne fut lancée pour recruter une parte des réfugiés dans les entreprises publiques et privées. Dans un rapport de la branche du Commissariat pour les réfugiés à Niš il est écrit que presque tous les réfugiés sont logés dans une certaine mesure, à l'exception d'un petit nombre d'entre eux qui n'ont pas voulu accepter l'emploi proposé ou voulaient être employés à leur propre compte. Des réfugiés au chômage si ils étaient matériellement vulnérable, s'occupait la filiale du Commissariat, en leur donnant une aide financière, des bons pour se nourrir à la cantine des réfugiés, et si ils étaient mariées – du bois et combustible.

Dans le but de nourrir les refugies le moins cher possible fut établie la cuisine où les réfugiés recevaient un repas avec du pain à un prix de 10 dinars. Dans cette cuisine était servi, en premier temps, 400 repas. La cantine de réfugié était située dans l'ancien hôtel « Kasina ». Pour 10 livres, on recevait un repas avec 200 grammes de pain de blé et des quantités suffisantes de légumes avec de la viande. La capacité quotidienne était de 1.600 repas.

Pour fournir les réfugiés avec linge et vêtements nécessaires, une quantité de tissus diffèrent qui se vendaient le nouveaux magasin de la filiale, dans laquelle les refugies pouvaient obtenir une certaine quantité de textile pour leurs besoins, ainsi que la quantité la plus nécessaire de savon.

La Nouvelle Année a apporté de nouveaux réfugiés. La Croix-Rouge allemande a informé le Comité de Niš que le 26 et 27 janvier 1942 à travers Niš passeront deux transports de 4.000 réfugiés. La Croix-Rouge devait organiser la réception et la nourriture pour ces personnes. De la gestion municipale fut demandé une grande chaudière et de l'aide en argent.

Cette même année, aux réfugiés, qui étaient logés dans la ville ou les environs, la Croix-Rouge donnait beaucoup plus d'aide qu'aux pauvres de la communauté. Le Comité a, cette même année, avant les vacances de Noël, distribué aux réfugiés à Niš 7.000 kilos de pommes de terre et une grande quantité de farine et de sucre, et au cours de l'année, furent également accordées en permanence des aides individuelles en argent, vêtements, chaussures et médicaments.

La situation économique de la population se détériora rapidement, non seulement en 1942, mais aussi dans les années suivantes d'occupation, en particulier dans les grandes villes. En '42 la récolte aussi était faible. La population de la Serbie souffrait de faim, et en particulier l'existence de la vie de ceux qui ont quitté leurs maisons fut menacée. Les comités pour la prise en charge des réfugiés travaillaient encore. Le Gouvernement de Nedić a adopté, le 13 janvier 1942, le Règlement « sur l'organisation et le fonctionnement des comités de district, régionaux et municipaux pour les réfugiés et déplacés ».

La situation dans la ville était difficile, et quelque chose devait être fait. Le chef du district, Čedomir Mladenović a remplacé, le 25 mars 1942, l'ancienne administration municipale à Niš et a installé une nouvelle avec le président

Jovan Čemerikić, directeur du Premier Lycée pour Garçons. D'après les écrits du journal pro-Nedić « Temps Nouveau » «, l'arrivée de Jovan Čemerikić a été reçu de tous les cercles de la société avec un grand plaisir, car il était attendu d'être en mesure de fournir de la nourriture, ce qui était, jusque-là, le problème principal. Čemerikić a déclaré que de Kuršumlija devait arriver mille mètres cubes de bois, qui furent achetés auparavant et de Prokuplje sept wagons de farine. Les tâches les plus importantes des nouvelles autorités municipales étaient la nourriture pour la population, l'ouverture de cantine scolaire, les travaux agricoles, les soins des prisonniers et de leurs familles, les soins pour les pauvres et réfugiés.

Une grande aide financière aux réfugiés a été fournie par de nombreuses institutions de la ville, mais aussi des citoyens éminents avec lesquels l'organisation de la Croix-Rouge collaborait avant la guerre. La présidente du sous-comité « Princesse Ljubica », Mica Janković a donné 5.000 dinars au nom de contribution pour vêtements pour les enfants les plus pauvres des prisonniers de guerre, réfugiés et pauvres.

Dans le rapport du Secrétaire Radojica Stanković du 12 mars 1942, il était écrit stipule que le propriétaire de la pharmacie « Marko Jelić » à Obrenovićeva 29, le maître Slobodan Jelić a fait don de 750 dinars en médicaments pour les besoins des réfugiés. Les médicaments ont été payés et il a donné cette somme au comité de la Banovina, à condition d'être utilisés en tant que sa contribution pour buts humanitaires de la Croix-Rouge. « Le dénommé a effectué au cours de l'année dernière, comme pendant cette année, à plusieurs reprises des dons à la Croix-Rouge en médicaments, faisant qu'à cette occasion il devrait être accepté comme membre permanent de la Société de la Croix-Rouge avec une participation de 500 dinars, parce qu'il mérite pleinement une telle attention de notre Société, comme d'informer de ce geste par un acte spécial » a souligné à la fin de son rapport le secrétaire de la Croix-Rouge de Niš.

LA SOCIETE DE LA CROIX-ROUGE ET LE CAMP DE DETENTION ET CONCENTRATION A NIŠ (1941-1944)

Dans les documents de la ville et du commissariat principal fut conservée un archive ample sur les prisonniers dans les camps allemands en Serbie. En ce qui concerne les personnes tuées – l'archive n'est pas complète, mais il n'est ni négligeable. De nombreuses listes d'internés, détenus, de messages du camp, des documents de libération (Entlassungsschein), des dossiers des internés et détenus, les bordereaux de paquets, l'argent émis et données similaires furent sauvegardés. Après la guerre, le comité principal lance le journal « Nouvelles », qui sorti pendant plus d'un an. Dans cette Gazette furent imprimés les noms et prénoms des internés du Mauthausen et les listes incomplètes de internés de Dachau, des camps de prisonniers et camps en Norvège.

Du camp de Niš (dans le temps camp de prisonniers militaires) sont allés, au début de juin, en captivite allemande un total de 197 officiers et 3.633 sous-officiers et soldats. La Croix-Rouge a immédiatement prise en charge l'envoi

de paquets aux prisonniers. Dans les documents jusqu'à novembre 1941 arrivait un grand nombre de demandes des familles des prisonniers de guerre emmenés d'obtenir le nom exact du camp où trouve la personne recherchée. Ceci étaient pour la plupart des camps de prisonniers Stammlager (pour les soldats) et Oflager (pour les sous-officiers et officiers). À partir de ce moment jusqu'à la dissolution des camps de prisonniers, chaque mois furent livrés des colis, comme les Allemands traitaient les soldats captures en conformité aux dispositions de la Convention de Genève et autres traités. Comme certains prisonniers furent libérés, les listes se diminuaient légèrement. A la base de listes disponibles, on peut remarquer que des paquets jusqu'en fin décembre 1943 furent envoyés à plus de 3.000 prisonniers de la zone du district de Niš. Il était de même pour la réception des lettres des prisonniers.

Une des premières tâches de la Croix-Rouge de Niš dans les nouvelles circonstances était de soigner les prisonniers de guerre et malades qui se trouvaient dans le camp ou à l'hôpital militaire. Ceci fut au début difficile par le fait que les autorités allemandes ne permettaient pas que les prisonniers de guerre communiquent librement avec leurs familles par lettres ou l'organisation municipale de la Croix-Rouge. Par conséquent, à Niš est venu un représentant de la Croix-Rouge suisse, le dr Rudolf Fégueli et après une rencontre avec le comité municipal et le commandement allemand à l'hôtel « Park », les occupants ont accepté de céder et ils ont aussi ramené les affaire que leurs soldats ont, lors du pillage, ont pris immédiatement après la prise de la ville.

Après l'occupation de la ville fut formée la *Section de renseignement*. Dès le début, elle a développé une activité animée, informant des milliers de familles de leurs membres - conscrits et prisonniers au sujet de leurs familles. La Section a, en 1942, reçu des listes de demandes cherchant les conscrits qui n'ont pas encore communiqué avec leurs familles. Dans la plupart des cas, elle a été en mesure de les d'obtenir à travers la Section principale de renseignement à Belgrade sur les informations sur le sort de ces conscrits.

La boulangerie de Niš préparait deux fois par semaine du pain pour nourrir les prisonniers et blessés. La Croix-Rouge a obtenu un permis des Allemands pour la formation d'une cuisine provisoire afin de fournir de la nourriture aux prisonniers transportés en l'Allemagne. Le même genre de cuisine était à côté de la gare ferroviaire à Belotinac. Certains agents cuisinaient, d'autres transportaient la nourriture et la distribuaient dans les wagons. À part la cuisine, les agents entraient chaque jour au camp, apportant aux prisonniers du pain, de la nourriture, colis, lettres et de l'argent de leurs familles et amis. À l'initiative de la Croix-Rouge, une infirmerie fut mise en place qui eut la mission de fournir les premiers secours aux prisonniers touchés de maladies de peau. Les soins médicaux furent été dispensés par les médecins eux-mêmes prisonniers.

La Croix-Rouge était également obligée d'établir un de livre de subsides seraient noter les noms de ces personnes qui envoient de l'argent aux captifs et un livre dans lequel seraient inscrits les noms des prisonniers qui envoient de l'argent aux parents et amis. Des sections d'emballage furent aussi formées.

Ils y en avaient à trois endroits en ville : dans la maison de la « Mère serbe » à rue Lešjaninova, la maison de la « Ronde des Sœurs Serbes » et au magasin d'Andon Andonović a rue Obrenovićeva. L'emballage et la distribution des denrées alimentaires furent effectués à proximité du siège principal de la rue Croix-Rouge, aussi à rue Obrenovićeva. Les paquets étaient d'abord reçus par Sava Kostić qui les livrait aux expéditeurs, et chaque colis retourné a dû être placé dans le couloir. Les lettres des prisonniers de guerre furent reçues par le membre qui transportait la nourriture. La visite des patients à l'hôpital militaire était effectuée seulement par les membres du Conseil d'administration, alors que seulement le dr Slavoljub Milosavljević pouvait visiter les patients chaque jour.

En mai, une section de la Croix-Rouge fut envoyee à Dragoman pour visiter les blessés et prisonniers, mais les autorités bulgares l'ont empêché en ceci, parce que le lien avec la Croix-Rouge allemande n'a pas été établi. Les Allemands ont, le 12 juin 1941, dénié à la Croix-Rouge toute intervention relative à la libération des prisonniers du camp. Il y avait des tentatives infructueuses pour faire sortir des prisonniers mineurs du camp, tout comme les prisonniers âgés. Le représentant allemand de la Croix-Rouge a rapporté que ceci ne serait pas applicable pour les Serbes, les Juifs et les Russes, et que des exceptions pourraient être faites uniquement s'il y a un intérêt allemand direct dans la libération de certains prisonniers et seulement si une demande de libération est confirmée par les autorités allemandes.

À travers une annonce placardée du 17 octobre 1941, la gestion de la Croix-Rouge de Niš a annoncé qu'il sera autorisé à envoyer des colis aux prisonniers de guerre en Allemagne et en Italie et que la collecte d'aide pour ces mêmes prisonniers de guerre commencerait. L'aide fut aussi récoltée par des contributions des passants à tous les endroits fréquentés dans la ville par caisse. Des contributions furent recueillies chez « Raponja » au coin d'Obrenovićeva et Voždova, à « Marger », devant la cathédrale, devant le restaurant « Cave de Toutoune », devant le restaurant « Malča », devant l'église Pantelej, la pharmacies de la Croix-Rouge et ailleurs.

Dans les camps allemands, bulgares, polonais, autrichiens et italiens il y avait 945 prisonniers de guerre de Niš. Ce nombre a été réduit par la suite, comme un certain nombre a été libéré après l'intervention du gouvernement Nedić à Belgrade. Le nombre de déportés a augmenté au cours des années suivantes, par le transport principalement des officiers et sous-officiers, ainsi qu'un plus grand nombre d'employés de la gare principale, qui vivaient en ville et étaient étroitement liés avec l'Armée yougoslave dans la patrie du général Draža Mihailović. Ainsi, pendant la guerre dans les camps de prisonniers en Europe occupée furent emmenés plus de 1.000 citoyens de Niš.

Selon la notification du représentant de la Croix-Rouge allemande en Serbie du 1er juin 1941, les familles des prisonniers de guerre dans les camps en Allemagne pouvaient envoyer une lettre et deux cartes postales par mois et ceci en allemand ou en français. La correspondance avec les prisonniers dans les camps transitoires en Serbie n'était pas autorisée. Aux prisonniers dans les

camps en Italie pouvaient être envoyée une carte postale en italien, allemand ou français. Les paquets et l'argent en ces temps-ci n'était pas autorisés à être envoyés aux prisonniers de guerre. Le Haut Commandement allemand a approuvé le 28 août 1941 qu'aux prisonniers en Allemagne pouvaient entre envoyés des paquets individuels avec buanderie et nourriture avec un poids total jusqu'à cinq kilogrammes. Les familles des prisonniers de l'intérieur étaient obligées d'emballer les affaires dans un sac et de l'emporter au bureau de poste.

Les officiers nichois, qui étaient détenus de l'Oflag XIII B à Nuremberg, ont envoyés au début de 1942, une aide financière aux familles les plus pauvres de la ville. Leur séjour dans le camp était considéré comme un jour ouvrable et recevait une indemnité journalière. Ceux-ci furent des actes généreux à la ville en souffrance de la guerre.

La Croix-Rouge avait en septembre 1941 près de 50 membres actifs qui aidaient financièrement l'organisation. Ceux-ci furent tous des citoyens de premier plan, parmi lesquels il faut citer quelques-uns: l'aubergiste Voja Nikolić, le prêtre de la Cour Spirituelle Vlada Popović, l'industriel Vasilije Živković, le commerçant Vasa Milojković le commerçant Vlada Arandjelovic, le commerçant Vlada Paunović, le commerçant de foire Branko Mitić, l'avocat Bora Gojković, l'industriel Aleksandar Ristić, le médecin dr Aleksandar Stanojević, le propriétaire de l'hôtel « l'Orient » Arandjel Mitić, le libraire Aleksandar Šiškovič, le pharmacien Petar Ribarac, le prêtre Borivoje Milenković, le maître en chef de la banque de crédit de Smederevo Vučko Djordjević et d'autres.

ARRESTATION PREVENTIVE DES NICHOIS PROMINENTS

En reliant les événements du 27 mars 1941 et les soulèvements de juillet en Serbie et Monténégro avec l'élite intellectuelle nationale serbe qui était considérée l'instigatrice de toutes les rébellions, les Allemands, en début d'août, ont fait un virage vers ce groupe de citoyens qui était considéré comme ayant un esprit pro-anglais. La politique de gagner la coopération des notables serbes fut brusquement interrompue et commença la persécution ouverte. Le premier pas fut l'adoption du règlement relatif à la suppression des fonctionnaires nationalement peu fiables des services publics qui, selon l'article 1 faisait référence à « tous ceux qui appartiennent à des organisations internationales - les communistes et les francs-maçons - et ceux qui expriment leur sympathie avec eux, coopèrent ou les aident ».

À cet effet, un groupe de travail spécial du gouvernement de Milan Nedić a organisé une exposition antimaçonnique et anticommuniste dans toute la Serbie. L'exposition fut ouverte le 22 octobre 1941 dans les locaux de l'ancienne Grande Loge de Yougoslavie a rue Garašanin et eu un impact fort en public pour les fonds importants investis dans sa mise en œuvre - 4 timbres furent publies, 60.000 affiches, 200.000 dépliants, 100.000 brochures, 108.000 cartes postales et 175 publicités de cinéma furent imprimés. On croit que l'exposition fut visitée par environ 80.000 personnes.

Les ordres d'Hitler au général List du 16 septembre 1941, dans lesquels il est recommandé de commencer avec « les mesures les plus sévères établir l'ordre pour une période plus longue », se déclenche une nouvelle phase dans la guerre en Serbie. Le général Boehme, en élaborant cet ordre et celui d'Himmler qui suivi le 10 octobre 1941, a ordonné « des actions rapides dans toutes les garnisons en Serbie par lesquelles il fallait convoyer d'urgence comme otage tous les communistes, tous les hommes en soupçons, tous les Juifs et un certain nombre de résidents nationalistes et inclinés démocratiquement. Aux otages et à la population il devait être présenté qu'en cas d'attaque contre les soldats allemands ou « Volksdeutscher » ils seraient abattus... ».

Comme en juin 1941 les forces d'occupation avaient déjà une documentation complète des clubs Rotary et loges maçonniques yougoslaves, et les Juifs étaient déjà tenus en cette période de porter le ruban avec le mot « Jude », il ne fut pas difficile de procéder à des arrestations d'intervention. Petar Vuković, président de l'organisation « Garde » a Niš dans une lettre datée du 23/10/1941 informe Dimitrije Ljotić :

« Les autorités allemandes ont effectués dans les deux derniers jours (arrestation) d'un grand nombre de soi-disant citoyens éminents. Le premier jour furent arrêtés la plupart des francs-maçons et une partie des communistes, qui étaient toujours en liberté, en raison de patronage de tous les côtés. Au cours de la nuit dernière furent arrêtées 150 autres personnes, encore une fois « des rangs des distingués » et, comme on dit ici, fut arrêtée la « fleur de la ville de Niš ».

L'arrestation fut effectuée par quartiers policiers et sur des listes déjà rédigées. Deux agents et policiers arrêtaient les gens durant la nuit et les escortaient en petits groupes à la prison du tribunal de district à la Place Sindjelić.

Parmi les détenus sont en même temps les membres du Club Rotary de Niš et des francs-maçons : Andon Andonović, commerçant, Petko Bukumirović, commerçant, Sotir Živković, retraité, Djoka Ćermilov, industriel, Sotir Blagojević, entrepreneur et Stojiljko Stojiljković, commerçant. Pour raison d'appartenance au Club Rotary de Niš ont été aussi arrêtés Dušan Vitorović, enseignant, Vukašin Antić, retraité et Toma Sekulić, directeur. De la même manière fut aussi arrêté l'ensemble du Comité de la Banovina de la Société Serbe de la Croix-Rouge composé principalement des personnalités de Niš mentionnées. Sur l'arrestation de ces personnes suivit la réaction du Comite de la Banovina de Morava avec la demande à la Feldkomandantur de libérer les membres arrêtés de cette société en tant que gens honorables et décents indispensables à cette organisation.

Comme durant la nuit, le bâtiment et la cour de la prison du district furent remplis de citoyens détenus de Niš, à l'aube vinrent les Tchétniks de Kosta Pećanac et offrirent aux rassemblés de rejoindre leur unité pour être libérés de détention. A cette offre, Milorad Vasić appelé « Ford », propriétaire du point de vente du véhicule « Ford » par lequel il a été surnommé ainsi, réagi en disant : « Eh bien, c'est pour ça que vous êtes venus? Si c'est ainsi, nous ne le désirons pas ! ». Pendant ce temps, le comité local de la Jeunesse du Parti communiste de Yougoslavie (SKOJ) publia une proclamation qui disait : « Comme résultat de

la pression exercée sur les jeunes et le peuple, sont apparus les jours précédents dans tout Niš des slogans antifascistes inscrits sur les murs. Ceci a mis en colère l'occupant et ses fidèles serviteurs. Ils ont ordonné de prendre des otages. De cette manière, ces jours-ci dans la ville furent arrêtés plus de 200 honorables et honnêtes citoyens, intellectuels, commerçants et la plupart de la jeunesse honnête et travailliste ».

Sur les réactions différemment accentuées, mais essentiellement les mêmes sur l'arrestation des citoyens éminents de Niš, les Allemands, en présence d'un grand nombre de citoyens, membres de famille, parents et amis, ont transféré ces prisonniers au camp Croix-Rouge groupe après le groupe. Après être fouillé et debout dans la cour du camp, tout le groupe de 150 personnes bien connues fut placé dans la chambre vide numéro 11. Dans la soirée du 23 octobre entra dans la chambre le chef de la Gestapo Hammer et s'adressa à eux : « Par ordre du commandant en chef vous détenus comme otages. Je dois souligner, non pas par notre désir, mais sur la base des actions de vos bandits, maintenant garantir vos vie sont la garantie pour chaque Allemand tue et blessé et ceci : 100 pour un tué et 50 pour un blessé ».

Ce soir-là furent aussi tués les premiers détenus du camp Croix-Rouge en tant que mesure d'intimidation des détenus amenés. La façon dont certains membres de ce groupe de 150 détenus se sont tenus fut admirable. Ainsi, Sotir Živković, le directeur à la retraite de la Banque d'investissement et lieutenant-colonel en réserve de l'ancienne armée yougoslave, âgé 72 ans, a proposé au groupe d'otages parmi lesquels se trouvaient ses amis proches de longue date Sotir Blagojević et Vukašin Antić : « Si il arrive qu'il faut fusille quelqu'un, alors nous les anciens, nous nous porterons volontaire pour garder les jeune ». Sotir Živković sera, pendant son temps au camp, très souvent la voix de la conscience et la raison dans les tensions croissantes.

Les autorités militaires allemandes ont libéré tous les otages du camp par groupe. Les membres du conseil d'administration et de surveillance de la Croix-Rouge furent arrêtés le 20 octobre et restèrent dans le camp jusqu'au 10 novembre 1941.

Immédiatement après l'attaque allemande contre l'Union soviétique, les Allemands ont procédé à des arrestations a Niš dans la nuit du 23 au 24 juin 1941. Parmi les premiers arrêtés se trouvait aussi Dušan Vitorović, professeur et secrétaire du Comité de la Société de la Croix-Rouge de la Banovina de Morava. Il a été arrêté avec sa fille et son fils, qui étaient accuses d'être membres de la jeunesse communiste. Du camp de Niš, il a été transféré au camp de Banjica à Belgrade et, ensuite, ramené au camp duquel le commandant la libéré pour raison de mauvaise santé.

De nouvelles arrestations des responsables de la Croix-Rouge furent effectuées le 13 août 1943. Parmi les détenus étaient : Vladimir Fredić (président de la Croix-Rouge de Niš après la démission du P. Capulović), Radojica Stanković Sava Kostić, Slavoljub Ristić et Aleksandar Jančić. Afin d'aider les fonctionnaires arrêtés, Sotir Živković a prévu une réunion extraordinaire du

comité d'administration et de surveillance sur lesquels ceux présents prirent la défense des personnes arrêtées et envoyèrent une demande à la police de libérer les personnes arrêtées. Pendant qu'ils furent arrêtés, leurs appartements avaient été fouillés et ayant aucune preuve, tous furent libérés.

Sous l'inculpation d'aider financièrement le mouvement Tchétnik de Ravna Gora de Draža Mihailović à Niš, au printemps de 1943, la Gestapo a pour la deuxième fois arrêté et escorté Andon Andonović au camp Croix-Rouge de Niš, où lors de l'interrogation du 15 avril, il a fait une déclaration.

La Croix-Rouge a coopéré le plus avec la pharmacie « Marko Jelić », les librairies « Šišković », « Milan Andrić et associé », « Sreten Stefanović » l'hôtel « l'Orient » et ainsi de suite. Un grand nombre d'employés dans ces institutions locales étaient sur la liste de leurs membres.

L'activité de la Société de la Croix-Rouge concernant le camp de concentration, jusqu'au 18 septembre 1942, était divisée en une période de travail libre et une période de contrôle acéré et rigoureux par la Feldkomandantur 809 et la police secrète. Jusqu'en septembre 1942, les autorités allemandes étaient prêtes à fournir des données sur les prisonniers et détenus des camps de concentration, principalement pour ceux qui sont internés. Mais le 18 septembre, la police allemande par son acte informe que par principe ne fournira plus aucune information sur les coupables politiques. Ceci fut délivré par la police speciale sous forme de proclamations. Le chef de police Tufegdžić a personnellement signé cette proclamation.

Jusqu'en février 1942, la Société envoyait généralement les paquets sans problème comme il n'y avait pas de représailles massives et principalement les coupables de la Feldkomandantur et des prisons policières furent exécutés. Quand les Allemands ont commis en février 1942 l'exécution en masse des prisonniers du camp de concentration et de la prison, l'activité de la société est devenue très dangereuse. Selon le témoignage d'un de détenus, les colis arrivaient à peine dans les pièces où étaient les coupables les plus sévères (chambres 11 et 12).

Dans la période du 1er au 19 février, les visites des représentants étaient limitées, comme se constituait la liste des personnes à exécuter et celle-ci fut procédée. Les représentants, pour la plupart, venaient quand les officiers allemands le permettaient. Le délégué a essayé de livrer des paquets le 13 février, mais les Allemands l'ont expulsé à l'entrée. Malgré ceci, la Croix-Rouge a informé la famille du sergent de gendarmerie Damnjan Garić d'Andrejevac que lui était aussi détenu au camp. Quelques autres familles furent aussi informées que leurs fils se trouvaient parmi les détenus. Ceci est juste un des nombreux exemples. Le même mois, 2.300 colis furent envoyés aux prisonniers de guerre.

Après les représailles de février, les délégués était de nouveau autorisé de rendre visite au camp. D'après les documents disponibles, nous voyons que Damnjan Garić et professeur Vladan Popović de Blace ont survécu à l'exécution de février et qu'en début mars, sont toujours dans le camp et reçoivent des colis.

Dans la période du 20 février à 9 mars 1942, les délégués ont visité le camp 26 fois au total, distribués plus de 3.120 paquets pour environ 950 prisonniers

de différentes appartenances politiques. Les Juifs ne recevaient pas de paquets. Quand les Allemands ont conduit les grandes représailles de mars, les délégués était de nouveau interdit de faire les visite jusqu'à la fin des représailles.

Le comité municipal a délivré, le 5 avril 1942, 25 paquets pour les militants partisans arrêtés envoyés au camp par la police spéciale de Belgrade. Les paquets furent envoyés à : Peter Stanković (collégien), Ljubomir Kilibarda (collégien), Dušica Mučalica (collégienne), Branislav Ljubičić (collégien), Stanimir Protica (collégien) Julijana Ristić (collégienne) et Oliver Nestorović (collégien). Le même fut réalisé pour le groupe d'associés des partisans de Svrljig (villages de Burdimo, Prekonoga, Drainac i), Prokuplje et Dobrič (villages de Vlahovo et Berilje) et Leskovac (villages de Veliko Trnjane, Bunus, Šarlince, Bučić et Grdelica) qui furent amenés en avril 1942.

Les paquets pour les détenus affamés et vulnérables étaient un vrai salut. Ils les espéraient tous les jours, en regardant à travers les carreaux dépolis, dans la cour qu'un des délégués apparaissent. Un prisonnier du camp se rappelle du cas qui s'est presque terminée en tragédie. À Pâques 1942, les détenus ont remarqué un gros véhicule de transport qui allait vers la porte du camp et chargé avec un tas de paquets. Curieux de savoir si l'un d'eux obtiendrait un paquet, ils se tenaient aux fenêtres de leurs chambres. Le gardien allemand était en colère et a exigé que les détenus se retirent des fenêtres. Comme ceux-ci ne l'ont pas fait, il a sorti le pistolet et a tiré sur la fenêtre. La balle pénétra la chambre numéro 14 et frôla la chemise de l'un des prisonniers en blessant la peau de sa main. L'Allemand est venu avec un interprète et un médecin, qui a bandé la plaie du misérable, et menaça de tirer sur tout le monde s'ils regardaient à nouveau par la fenêtre même s'ils attendent avec impatience les paquets de la Croix-Rouge pour les fêtes. Plus tôt, au jour de Noël, les Allemands ont amené des prêtres serbes pour bénir les prisonniers du camp. Avec eux sont venus les représentants de la Croix-Rouge.

En septembre 1942, les représentants ont été en mesure de fournir 30 couvertures pour les accusés amenés des prisons de Zaječar et Negotin, et le commandant du camp et le chef de la Gestapo de Niš, Wienecke a sollicité qu'une certaine quantité de médicaments soit envoyée au camp le même mois.

LA PRISE EN CHARGE DE ŽELIMIR ŽILNIK DU CAMP

L'activité de la Croix-Rouge dans le camp était aussi clairement visible dans une situation qui est restée longtemps en mémoire des prisonniers. La prise en charge de Želimir Žilnik des déclarations des prisonniers et gens de la Croix-Rouge qui entaient ce soir-là dans le camp, est mentionnée comme l'une des scènes les plus émotionnelles.

En février 1942, Milica Šuvaković fut amenée au camp, sous le faux nom de Partisan Jovanka Popović, qui fut, quelques jours plus tôt, arrêtée à Prokuplje dans une grande rafle bulgare. Elle était l'épouse de Konrad Žilnik, qui a la réception au camp, était en grossesse avancée.

Le 19 février 1943, l'administrateur de l'hôpital municipal a délivré un

certificat au dr. Mirjana Petrović (sœur Milica Šuvaković) dans lequel on voit que Milica fut enregistrée dans les registres de l'hôpital comme l'épouse de Vladimir Popović, native de Sarajevo, âgée 29 ans, qui a été amené pour donner naissance le 12 août 1942, qu'elle a accouche le 8 septembre à 13 heures et 30 minutes un garçon en bonne santé, pesant 3,950 kg et a été libérée le 30 novembre.

Après l'accouchement, Milica fut ramené à la section des prisonniers sans le bébé. Comme l'enfant pleurait sans cesse, la sœur Rémigia l'a emmené chez sa mère sur sa responsabilité. Les prisonnières de la chambre 7 étaient ravies quand elle l'ont vu avec l'enfant dans ses bras. Le gardien allemand regardait ironiquement les femmes et commentait : « Noch eine partisane » (encore un autre partisan). Les détenues l'ont reçu avec chaleur et tendresse, alternant pleurs et rires. La chambre des femmes, ou la chambre numéro 7, est devenue une grande famille. Toutes les femmes se préoccupaient de l'enfant, préparaient et changeaient les couches, le baignait, etc. Cependant, Ana Žilnik, la grand-mère du petit, se distinguait. Elle disait toujours : « Quelle est cette ironie de la vie ». Sentant qu'elle approchait de la fin, elle répétait qu'elle n'aurait pas de meilleurs jours à espérer.

Mais vint le jour quand Milica fut séparée du bébé. Le témoignage sur l'enfant dans les fils du camp fut donne par Ljubinka Kujundžić qui, à cette époque, était la secrétaire de la Croix-Rouge à Niš :

« LE 2 décembre 1942, il faisait très froid, le vent d'est soufflait, et il y avait beaucoup de neige. J'étais en service à la Croix-Rouge. Aussi présents furent le secrétaire Radojica, le prêtre Rade Antić et l'enseignante Bogumilka, une femme d'une quarantaine d'années. Le téléphone sonna. En finissant la conversation, Radojica se tourna vers moi i me dit : « Vous devez aller au camp. Le bébé est malade et doit être pris en charge. C'est la Gestapo qui l'ordonne ». J'envoyai le serviteur de chercher un coche. Rade Antić, un membre de la Croix-Rouge, suggéra de ne pas me laisser aller seule, mais d'accompagner aussi. Bogumilka dit : « J'y vais aussi », alors nous sommes allés. Alors que nous attendions le coche, une femme en uniforme allemand surgit avec deux Allemands en compagnie. En entrant, elle leva la main et s'écria :

Heil Hitler ! J'ai appris plus tard qu'elle était Croate et l'épouse d'un officier qui était en captivité.

- S'il vous plaît, qui est en charge pour aller au camp ? Je dis.
- Pourquoi n'êtes-vous pas déjà parti et pris l'enfant, l'ordre doit être exécuté, sinon vous savez ce qui vous attend.
- j'attends la voiture, j'irai – je lui dis encore.
- Si vous ne partez pas dans 10 minutes, vous aussi serez bon pour le camp.

À ce moment vint le coche et nous partîmes. Devant le camp même, le garde nous arrêta près des portes avec les fils de fer barbelés. Il nous laissa passer et nous nous arrêtâmes près de l'entrée. La, justement était les bureaux et à travers la fenêtre illuminée, nous vîmes un spectacle terrible. Un Allemand tenait un prisonnier par ses cheveux et le battait avec une matraque sur son cou,

alors qu'un autre prisonnier recevait des coups de pied et des coups de fouet d'un autre Allemand. Dans le camp même, d'autre part, les prisonniers étaient alignés, et les Allemands les comptaient. Ce soir même à 18 heures, quand nous arrivâmes, Nada Tomić et quelques prisonniers avaient fui du camp. Ces deux étaient capturés au cours de l'évasion, et Nada Tomić avait réussi à s'échapper.

En nous voyant Dr. Pijade couru, et nous amena dans la pièce où se trouvaient les prisonnières. Il y avait des jeunes filles, des femmes âgées, une étudiante que je connaissais et le Dr Pijade nous laissa seuls. Je vis sur le sol dans la paille, juste à côté de la porte, une jeune femme rousse à genoux avec des taches de rousseur sur son nez et tenant un bébé rougeâtre dodue enveloppé dans une couverture, qui pleurait, n'arrivant pas à se calmer. Je m'agenouillai à côté de la femme et demanda ce qu'avait le petit, elle me sourit et dit : « Rien. Il n'est pas malade, mais on veut me le prendre. Je n'ai pas ici les conditions pour le garder. Il fait froid et c'est en béton. Ne t'inquiètes pas pour lui, nous allons le garder comme s'il était du notre '

- Merci, je veux savoir ton nom.
- Je lui dis : « Ljubinka ».
- Je suis Jovanka, j'ai confiance en toi... Veux-tu me faire un service ?
- Dis seulement et ne te soucis pas.
- Connais-tu les Tomić ?
- Bien sûr. Cvetanka est mon ami d'école et nous apprenions tous le temps chez elle.
- Je suis, alors, soulagée et je te ne l'oublierai jamais. Prends mon fils et donnes-le à eux, il sera avec eux. De ton côté, promets-moi que tu le visiteras. Dis que Maša l'envoie. C'est un secret entre toi et moi, et personne ne sait que je suis Maša et où est mon fils.

Jovanka était son nom partisan, et elle ne l'avait dit à personne qu'elle s'appelait Maša (Milica). L'enfant pleurait toujours, et nous nous retardions, et je dis que nous devons partir.

- Permet Ljubinka que sa mère lui change les couches.

Je répétais que nous devions partir, elle pria de l'allaiter, pour la dernière fois. Le petit pleure et ne veut pas téter, alors elle leva sa tête, et regarda tout le monde et dit – Mon fils n'est pas baptisé. Mon désir que vous le nommiez Želimir.

J'avais entendu ce nom 35 ans avant pour la première fois. Je tendis mes mains pour le prendre quand elle pria de nous raccompagner et de porter l'enfant. Elle porta le petit Želimir dans le couloir et aux escaliers accouru Dr. Pijade et, en se saisissant la tête, s'écria :

- Ou êtes-vous, bon dieu, ils vont nous tuer ! Pourquoi êtes-vous tellement retardé ?

Nous profitions de la confusion des Allemande qui comptaient les prisonniers. À ce moment, Maša cria :

- Docteur, l'enfant, le bonheur, et ils me prennent tout. Sauve-moi, Docteur !

- Jovanka, tu sais ce que je t'ai dit. Sois courageuse, ne faiblit pas, ai confiance en ces gens et à Ljubinka. Ton fils sera gardé.

Puis elle me serra dans ses bras, me donna le petit, et nous partîmes. Je courus à travers la cour, et je m'assis dans le coche, à ce moment mes compagnons vinrent et nous partîmes pour l'hôpital. Le docteur nous dit de le porter à l'hôpital, où il y a une chambre pour les prisonniers où Maša avait donné naissance. En chemin à travers la nuit d'hiver, j'avais enveloppé le petit dans mon manteau, et il ne pleura plus, et s'endormit. On nous arrêta deux fois, car le couvre-feu fut longuement en vigueur. Je montrai l'enfant et le signe de la Croix-Rouge pour nous laisser passer. À l'hôpital, une religieuse nous introduit dans une pièce où des personnes âgées étaient couchées et nous dit de laisser l'enfant. Je lui avais demandé ce que ces gens était malades. La fièvre typhoïde, dit-elle. Es-tu folle ? Je lui dis, on vient de le porter hors du camp pour le laisser avec les malades de typhus. Non, je le porte à la maison. Rade dit, moi aussi, je l'emmène à la maison, avec mes enfants, il pourra être avec eux. À ce moment vint une infirmière et nous emmena à l'étage et nous montra la chambre où le laisser. Devant cette porte de la salle, deux gardes avec des fusils étaient assis et ne me laissèrent pas entrer. Je me disputais avec eux et, enfin, ils me laissèrent lorsque je leur dis que les Allemands avaient ordonné ceci. Nous entrâmes dans une pièce où se trouvèrent une jeune fille, la professeure de l'Académie de commerce Zaga (je sus qu'elle fut fusillée), une fille juive avec une petite fille. Quand ils virent l'enfant, elles se mirent à pleurer à l'unisson :

- Aïe ! Ils ont fusillé Jovanka comme vous apportez l'enfant.

Je dis qu'ils ne l'ont pas exécuté, mais le petit ne peut pas rester au camp. Je cherchais la sœur, installâmes le petit au lit et demanda une bouteille de lait. Je promis de revenir et nous partîmes. Pendant deux jours, nous étions tous les trois comme battus et malades. Au bout de deux jours, j'allai au camp et dans la cour vis les femmes détenues à marcher en rond. Je vis Maša, Cvetanka, sa mère et d'autres prisonnières de la chambre. J'avais une tétine dans la poche, que j'avais préparée pour Želimir à sucer lorsque qu'il pleure. Je la mise dans ma bouche et l'a montra à Maša. Elle sourit, hocha la tête, et ce fut notre dernière rencontre, car après quelques jours apparu un avis de décès avec son nom. Je su que Cvetanka était dans le camp, parce que ce soir même, sa sœur Nada avait fui, et ils étaient tous enfermes comme otages. Ceci m'a dit le Dr. Pijade, quand nous étions seuls lors de mon départ du camp, pour que personne ne nous entende. Il arrêta la voiture et demanda de me dire quelque chose. Puis il me parla :

- Vous voyez ce branle-bas ce soir. Nada Tomić et quelques autres prisonniers ont fui. Pour cette raison, emportez l'enfant à l'hôpital, nous verrons après ce que nous ferons. C'est facile lorsque l'enfant n'est pas ici,

Je l'écoutai, et ainsi l'emmena à l'hôpital. Je regrettais que je ne pouvais pas remplir le souhait de Maša et d'emmener le bébé chez les Tomić. J'allais presque tous les jours à l'hôpital et visitais le petit Želimir. Une fois que j'y suis allé, je n'ai pas trouvé mon Želimir. À ce moment, les prisonnières et l'administrateur me dirent que les sœurs de Maša vinrent et emportèrent le petit

pour Belgrade. J'avais comme souvenir seulement deux petites chaussures faites de laine pour Želimir et, ceci, de la laine que Maša m'avait donné et prie de lui tricoter.

Elle marcha paisiblement à l'exécution du 15 décembre 1942 car elle savait que le petit était pris en charge.

LA SECTION DE RENSEIGNEMENT DE LA CROIX-ROUGE ET LES NOUVELLES ARRESTATIONS

La Croix-Rouge continua dans les limites de sa capacité à recueillir les informations. Il convient de noter que depuis le 18 septembre, 1942, le contrôle du travail de la Croix-Rouge fut visiblement plus rigoureux, comme leur prospection sur le statut des détenus au camp Croix-Rouge et le transport de ceux qui allaient aux camps de concentration nazis dans toute l'Europe. Ceci fut la raison pour laquelle les lettres adressées au service de recherche de lettres de la Croix-Rouge restèrent largement sans réponse.

La société de la Croix-Rouge perdit, en 1942, plusieurs membres éminents: Aleksandra Šišković, libraire, Arandjel Mitić, hôtelier, Vidoje Milovanović, industriel et le Dr Borivoje Beraha, médecin.

Les arrestations des fonctionnaires de la Croix-Rouge furent aussi effectuées la dernière année de l'occupation. Ainsi, en mars 1944, fut arrêté et envoyé au camp sous garde l'employé Radojica D. Stanković. De là, il fut transporté à Banjica, où il est resta jusqu'au 26 septembre 1944.

Au début de 1943, la Gestapo effectua une arrestation majeure d'officiers de la Garde Nationale Serbe pour cause de coopération avec les Tchétniks. Une quantité nécessaire d'insuline fut immédiatement réquisitionnée à la pharmacie de Jelić comme il y avait des diabétiques parmi les officiers. Couvertures accessoires pour hygiène personnelle et autres fournitures furent aussi réquisitionnées.

Des demandes sur les détenus continuèrent à être envoyées, et la section de renseignement s'abstenait au maximum de donner des informations redondantes, à part que les personnes recherchées se trouvait dans le camp de concentration. Dans de nombreux rapports est encore marqué le fait connu que les autorités compétentes refusèrent de donner une information sur les détenus.

LES MÉDECINS DU CAMP ET LEUR IMPORTANCE DANS LA COMMUNICATION AVEC LES FAMILLES DES PRISONNIERS

Lorsque nous parlons des médecins du camp, nous arrivons au fait qu'ils fussent inextricablement liés à la Croix-Rouge et, en général, à la communication des prisonniers avec le monde extérieur. En plus de remplir consciencieusement leur fonction essentielle, le traitement des prisonniers dans le camp, leur importance dans le camp dépassa de loin leurs fonctions de base.

Il est important de souligner que la plupart des médecins du camp, sinon presque tous, parlaient couramment l'allemand, et servaient souvent à l'administration du camp comme interprètes. De cette manière, ils aidèrent souvent les détenus, en atténuant la traduction des réponses sèches aux Allemands. Les médecins représentèrent pratiquement le lien entre l'administration du camp,

les prisonniers et le monde extérieur. Une parmi les tâches des médecins était de rapporter à la Société de la Croix-Rouge de la situation dans le camp, des prisonniers qui se trouvaient dans celui-ci et ceux prévus pour l'internement. Bénéficiant d'une bien plus grande liberté de mouvement que d'autres prisonniers, ils allèrent souvent en escorte en ville, et apportèrent des informations sur les transports qui partaient à Belgrade, et de là vers l'Allemagne, l'Autriche, la France, la Pologne, la Norvège... Cette information était d'une grande importance pour les familles, parce que pendant ce temps, elles réussissaient à préparer des paquets pour les internes, qui leur permettaient de survivre le voyage qui, souvent, duraient même plus de 20 jours, à cause des escales ou attaques sur les trains qui eurent lieu.

Malgré la notion de ce qui se passait parmi les prisonniers, dans les moments où les pièces du camp étaient verrouillées, ils étaient des messagers et, en une manière, les coordonnateurs des détenus eux-mêmes. Ils savaient beaucoup plus que les autres prisonniers et ce qui se passait parmi les gardes allemands du camp, ce qu'ils prévoyaient, s'il y aurait une exécution ou transport vers les camps de concentration nazis dans toute l'Europe. Conscient du genre de situation dans laquelle ils étaient et combien ils savaient, ils étaient prêts à une mort certaine, parce que Velizar Pijade, une fois, le disait lui-même que si les Allemands, par miracle, devraient fuir, ils n'oublieraient pas de me tuer.

Dr Velizar Pijade est né en 1894 à Belgrade, dans la riche famille du marchand Samuel Pijade, comme l'un des six fils. Il a fini les études de médecine à Vienne et à la fin de la Première Guerre mondiale est venu à Leskovac en 1923, où il vivait avec sa famille jusqu'en novembre 1941, lorsqu'il fut amené avec sa fille, Elisabeth Jela Pijade et un groupe de résidents de Leskovac au camp Croix-Rouge. Il exerça la fonction de médecin du camp de décembre 1941 à janvier 1943, quand il fut abattu à Bubanj.

Après l'évasion du 12 février 1942 suivirent de nouvelles tortures des détenus restant dans le camp. Dr Pijade a largement tenté d'apaiser les tourments des détenus torturés et battus qui, après avoir être interrogés souvent à peine montraient des signes de vie, tandis que d'autres furent tués au cours des interrogatoires. Les Allemands alors demandaient au Dr Pijade à écrire dans le certificat de décès qu'il s'agissait de suicide. Dans ce contexte, nous devons comprendre la situation décrite par Zorica Mišković dans sa lettre à Moša Pijade :

... Il m'a donné deux de ses photos. Sur l'une, il a écrit : « Quand je ne serais plus parmi les vivants ». Je commençais à le persuader que la guerre serait bientôt terminée et que tout sera oublié. Calme, sans une trace de regret et aucune ombre de désespoir, il me dit : « Je vais être tué. Je sais trop ce qui s'est passé ici. Même s'ils devraient soudainement fuir dans la nuit, ils n'oublieraient pas de me tuer avant de partir. « Ce rapprochement avec la mort a fait qu'il essayait tranquillement de mettre sa tête déjà perdue et protéger par son cadavre quelqu'un d'autre, ou du moins de faciliter la vie pénible.

Il est difficile de dire qu'un autre évènement pendant le séjour d'une année du Dr Pijade au camp, personnellement, n'eut un plus grand impact que le traitement à court terme d'Alisa Pijade, la fille du frère David, qui fut arrêté

comme infirmière avec quelques autres partisans du détachement de Babič au printemps de 1942. Afin de ne pas révéler ses racines juives, etc. Pijade à du regarder la torture quotidienne de sa nièce par les Bulgares et les Allemands. Peu de temps après la capture, Alisa D. Pijade fut exécutée avec une dizaine de détenus à Bubanj.

LE TÉMOIGNAGE DE ZORICA MIŠKOVIĆ

Dr Pijade négocia (auprès des Allemands) de permettre aux prisonniers d'aller à l'hôpital en ville, accompagné d'un garde. Cela signifiait l'apparition de livres, nouvelles, journaux, entrevues avec la famille, l'envoi de lettres - tout ce que dans ces moments signifiaient beaucoup. Ceci également rendit possible l'évasion de quelques détenus. Pur une évasion, je suis sûre qu'il le savait si même rendu possible. Nous étions censés aller à l'hôpital. Je courus à la dernière minute à l'infirmerie et lui dit que je vais y aller aussi. « Non, tu ne peux pas y aller », m'avait-il dit. Pressentant quelque chose, je sorti dehors et je rejoignis le groupe qui partait déjà. Le docteur ne pouvait plus me retenir. Ce jour-là Mile le partisan (il fut le premier partisan capturé au camp) fuit. Ensuite, il me fut clair pourquoi le docteur me retint...

Il fut torturé plus qu'aucun prisonnier. Les exécutions fréquentes de peine de mort pendant les interrogatoires, tous ces cadavres mutilés passaient par ses mains. Les pansements après l'interrogatoire. Il offrait à tous une aide et mot d'encouragement réconfortant.

Dans de nombreuses situations, à première vue une petite chose, mais pour nous là-bas d'une grande importance, il faisait des quotidiennement. Le docteur a réussi à convaincre les Allemands à donner des classes de langue allemande dans l'infirmerie. Deux ou trois fois, le gardien était là-bas et puis nous étions seuls. Avec un livre sur les genoux, nous tenions des réunions dans lesquelles nous connaissions les nouvelles et événements à l'extérieur et à l'intérieur du camp. Ces petites réunions furent très précieuses pour nous, si vous ajoutez que nous mangions ce que le docteur volait ou se fournissait, ou que nous lisions en cachette une lettre apportée.

Combien était important le docteur Pijade pour les prisonniers s'en souvient aussi Olga Slavković, jusqu'à récemment, le dernier témoin vivant de l'évasion.

« Il nous informait des événements qui ont suivi dans le camp, et était un soutien à chacun des prisonniers. Je connaissais Velizar depuis Leskovac, quand il m'a une fois assisté pour une blessure de jambe. Néanmoins, dans le camp, nous prétendîmes de ne pas se connaitre. Il n'y a pas une mauvaise chose pour lui, c'était un homme merveilleux »

Les destins des médecins du camp étaient très pénibles. Il convient de souligner que le docteur Dragutin Jović était le seul survivant, donc sa déclaration est très précieuse, car elle est la principale source d'information sur les fonctions des médecins du camp.

«Après l'internement du docteur Savić, je suis resté en tant que médecin du camp et comme un sorte d'interprète car je savais l'allemand. J'ai eu à côté de ce devoir, aussi la responsabilité de communiquer avec la Croix-Rouge. À cette époque, la Croix-Rouge pouvait aider les prisonniers, et en particulier a joué un rôle majeur dans la détermination du transport pour l'Allemagne. Quand un groupe était prévu pour être transporté en Allemagne, la Croix-Rouge informait la famille de ceux qui partaient, de sorte que les proches apportaient de paquets aux détenus qui facilitaient le voyage des détenus ».

Quand on parle du traitement des détenus, dans sa déclaration, le docteur Jović dit qu'il ne pouvait pas faire grand-chose, parce que les médicaments dans le camp étaient très modestes. Ils avaient seulement 2-3 pansements, du permanganate de potassium, de l'aspirine, de la quinine et de l'iode. Cependant, à travers les la Croix-Rouge les médecins du camp réussissaient à se fournir de quelques autres médicaments.

Le premier médecin du camp fut Velizar Pijade. Il demeura à ce poste jusqu'au 13 février 1943, quand il fut exécuté à Bubanj avec les Juifs restants. Le docteur Radivoje Savić prend ses fonctions et l'effectue jusqu'à son internement à Dachau en septembre 1943. Comme il savait qu'il serait interné, le docteur Savić avait commencé à temps à faire connaitre les devoirs du médecin du camp au docteur Dragutin Jović, médecin de Soko Banja, qui a été amené au camp en juin 1943. Dr Dragutin Jović a été interné en l'Allemagne le 19 décembre 1943. Comme alors, dans le camp, il n'y avait plus de médecin, il avait préparé pour servir comme médecin de camp l'étudiant en médecine Darko Radman. Darko Radman fut assisté dans cette affaire par son frère Slobodan, également étudiant à la Faculté de médecine de Belgrade, et ils furent les derniers à effectuer le travail de médecin de camp.

LES ACTIVITÉS DE LA CROIX-ROUGE ET SON ASSISTANCE AUX PRISONNIERS

Depuis avril jusqu'au début de septembre 1943, la Croix-Rouge a visité le camp 70 fois et a distribué plus de 2.000 paquets, cigarettes, kits d'hygiène personnelle, livrée une centaine de messages et autres.

Jusqu'à la fin de 1943, la Croix-Rouge a recueilli les listes des internés qui sont allés à plusieurs reprises en travail forcé. Elle envoyait les avis pour les groupes d'internés du 24, 25, 26 et 27 octobre, du 10 novembre, du 12 novembre et ainsi de suite. L'année prochaine, l'attention fut principalement portée aux personnes touchées par les bombardements alliés. Quant au camp, elle fournissait les listes due 19, 25 janvier, 10 mars, 19 mai, 17 juillet, 7 et 11 août et ainsi de suite.

En février et mars 1944, la Gestapo a effectué à Niš et les environs et à Jagodina une nouvelle grande arrestation des cheminots pour collaboration avec les Tchétniks. Près de 230 personnes furent amenées. Après avoir séjourné au camp de Niš, la plupart fut expédiée à Banjica et, de là, internée à Mauthausen. La Croix-Rouge de Belgrade a distribué aux détenus de Niš avant le départ des cigarettes et les a escortés jusqu'à la gare Topčider. Ce groupe de 192 accusés

partit le 20 juillet 1944. Du camp de Niš (parmi eux), il y avait un total de 93 détenus. Beaucoup d'entre eux ne sont pas revenus. Un certain nombre des cheminots capturés restèrent dans le camp jusqu'à sa dissolution, et les autres sont allés à Mauthausen par transport du 16 septembre au 3 octobre.

En mars, les fonctionnaires réussirent à introduire clandestinement des messages envoyés par certains détenus. Ainsi, nous voyons qu'en mars furent détenus l'enseignante Mladena Jovanović, Darinka Ž. Ristić, Mira Krljević, Spiridon Stamenković et Ćazim Nikšić – fonctionnaire de Bela Palanka.

Dans le camp, les prisonniers communiquaient principalement en perforant les lettres dans les journaux parce que la correspondance était strictement interdite et risquée. Sur réception du colis, si les Allemands trouvaient une lettre dissimulée avec de la nourriture ou des vêtements, le paquet serait immédiatement renvoyé au destinataire, l'expéditeur subissait les conséquences.

D'autre part, les camps nazis, où les prisonniers nichois furent internés, avait des instructions strictes pour l'envoi des colis. Pour que le prisonnier reçoive un paquet, un formulaire dûment rempli devrait être collé sur celui-ci, et ceci rouge, si des vêtements ou chaussures sont envoyés, ou bleu si de la nourriture est expédiée.

En avril 1944, l'accès aux fonctionnaires fut de nouveau interdit, parce que ce mois était prévu pour les exécutions. Pour mai et juin, il n'y a pas beaucoup d'informations sur le camp, alors qu'en juillet, la Croix-Rouge a envoyé aux familles des détenus des informations que ceux qui sont sur leurs listes et vont en Allemagne pour travailler. Dans un document daté du 7 juillet sont principalement des personnes des districts de Niš et Svrljig et quelques personnes de ceux d'Aleksinac et de Morava - un total de 31 personnes.

Avant la fin de la guerre, un assouplissement des nazis fut évident. Tout d'abord, en décembre 1943, selon l'amnistie, des camps dans toute la Serbie furent libérés environ 5.000 prisonniers - coupables politiques, puis furent abolies les représailles de « cinquante pour un » et « vingt-cinq pour un ». De la lettre du comité principal de Belgrade, envoyée en mars 1944, nous avons appris que la correspondance écrite est aussi autorisée aux prisonniers politiques dans les camps d'internement dispersés dans toute l'Europe, ce qui jusque-là était impensable. La Croix-Rouge a été au cours de cette période engagée plus que jamais.

LA RÉORGANISATION DU COMITÉ DE LA BANOVINA ET LES NOUVELLES FILIALES

Le Comité de la Croix-Rouge de la Banovina de Morava à Niš a travaillé d'avril 1941 jusqu'au 3 mars 1943, quand fut officiellement exécuté son démantèlement. À Niš, à partir de janvier 1943 commencèrent les préparatifs de la conférence de fondation du Comité de district. Une liste des candidats pour les membres de la direction et du conseil de surveillance fut rédigée et une décision sur les changements territoriaux adoptée, l'annonce sur la nécessité de la formation du comité de la Croix-Rouge publiée et autres.

La conférence fondatrice du Comité de district de la Croix-Rouge serbe pour le district de Niš eu lieu le 3 mars 1943. En tant que délégué du Comité central fut aussi présent le conseiller auprès du Ministère de la politique sociale et de la santé publique de Belgrade. Pour membres du conseil d'administration de district furent nommés : Vladimir Fredić, en tant que président, Andon Andonović comme premier vice-président et Sotir Živković comme deuxième et Radojica Stanković comme secrétaire.

Selon l'annonce du Commissaire à la Société de la Croix-Rouge du 10 juillet 1942, le Comité de la Banovina de Morava a pu accéder à la liquidation, et de continuer ses opérations comme le Comité pour le district de Niš. Le Comité a décidé de réorganiser la Société de la Croix-Rouge et de limiter son fonctionnement est seulement à la ville et le district de Niš, où, dans le temps, rentrait aussi la région nichoise de Zaplanje.

Cette limitation de la compétence de l'ancien Comité de la Banovina qui, jusque-là comprenait le Sud-Est entier de la Serbie et une grande partie centrale, a eu un impact sur certains changements de personnel. Le secrétaire Radojica Stanković, dans la nouvelle réorganisation, n'a pas pu par son travail d'assurer la survie de sa famille et a offert sa démission, qui a été initialement acceptée avec regret. Pour son successeur fut proposé Mihajlo Milić, enseignant en retraite.

Petar Capulović devenait de plus en plus malade, de sorte que le 14 août 1942, il démissionna du poste de président, ce qui fut accepté. À sa place, est venu Vladimir Fredić, le député jusqu'à récemment.

En raison de circonstances nouvelles, Comité de Banovina a organisé une grande conférence à laquelle devait se discuter les possibilités pour aider le comité municipal de la Croix-Rouge pour sortir des problèmes découlant de la réorganisation de la Croix-Rouge serbe. L'appel du Comité de la Banovina a rencontré une pleine compréhension et réponse consciente, de sorte qu'à la conférence du 15 septembre 1942, en présence de plus de 200 personnes, parmi eux l'évêque de Niš Dr Jovan Vasić, le chef-adjoint du district, les superviseurs scolaires du district de Niš, tous les enseignants et un grande nombre de prêtres des villages environnants. La conférence a décidé que, dans tous les endroits, sièges des municipalités du district de Niš se forment des commissariats de la Société de la Croix-Rouge. Comme chef des commissariats était principalement les gestionnaires des écoles primaires et, dans certains endroits, et les maires (les filiales ne furent pas formées seulement dans les municipalités qui étaient sous la domination des unités de partisans et où fonctionnaient leurs comités de libération nationale comme organes exécutifs du gouvernement révolutionnaire).

Pour coopérer avec la Croix-Rouge furent invités les directeurs de toutes les écoles de Niš et les administrateurs des écoles secondaires et professionnelles.

Le Comité de la Croix-Rouge de la Banovina de Morava à Niš a émis une instruction pour effectuer une action pour aider les victimes de guerre. Pour cette action, le Comité a formé une section spéciale, composée principalement de membres de sociétés humanitaires et des représentants des écoles et des organisations féminines en ville, et dans la campagne de représentants des écoles,

municipalités et église. Des contributions ont été recueillies en espèces, matériel pour la fourniture hospitalière et en nourriture. Les contributions en espèces furent utilisées pour l'achat de denrées alimentaires, pour la préparation de paquets pour les prisonniers de guerre, et l'attribution d'aide en argent pour les victimes de guerre. Les contributions en matériel hospitalier furent utilisée pour les cuisines scolaires afin de comme nourrir les écoliers pauvres et aide d'hiver aux pauvres dans des endroits.

En raison de la situation de guerre, les adhérents de la Croix-Rouge nichoise changeait beaucoup. Sotir Živković, lors d'une réunion du Comité de district du 19 octobre 1943, a démissionné en tant que deuxième vice-président. À sa place a été choisi le docteur Dragi Nikolić. On ne pouvait plus compter sur Andon Andonović, qui était constamment sous la surveillance allemande après sa libération de la prison de la Gestapo à Belgrade. Il ne fut pas autorisé à revenir à Niš et jusqu'à la fin de la guerre, il vivait dans la capitale yougoslave. Lors de la réunion du Comité de district du 6 juillet 1943 a été lue sa lettre de démission au bureau du premier vice-président, où il a passé plus de douze ans. En début 1944, des démissions à l'adhésion furent soumises aussi par Dragi Milosavljević, Dragomir Milovanović et Vlajko Stanković, justifiant par le mauvais état de santé. La Gestapo de Niš, le 3 mars, 1944, arrêta Radojica Stanković et l'envoya au un camp de concentration à Niš, et plus tard au le camp de Banjica, où il y resta jusqu'en septembre 1944.

LA CROIX-ROUGE DANS LA PÉRIODE APRÈS LA LIBÉRATION

Le premier accord de travail des membres de la Croix-Rouge dans Niš libéré eut lieu le 21 octobre 1944. La décision de dissolution de l'organisation précédente de la Croix-Rouge fut déclarée.

Comme Commissaire à la Croix-Rouge, après la libération, fut mis en place l'avocat Bora Popović. Uroš Jekić fut désigné, après la libération de Niš, comme nouveau secrétaire de la Croix-Rouge. Le secrétaire Radojica Stanković de Belgrade a écrit une pétition pour être réadmis à la Croix-Rouge :

« Par la Décision du Conseil d'administration et du Conseil de Surveillance du 11 novembre 1935 du Comité de la Banovina de Morava de la Société de la Croix-Rouge de Niš, je fus élu comme fonctionnaire de ce même Comité.

Par la Décision du 10 avril 1941 du même Comité en tant que fonctionnaire de la Société, je fus élu secrétaire du Comité et chef de la section des jeunes, ensuite de la section de protection de la famille, enfants et jeunes et de la Section de renseignement, les fonctions aux je restais jusqu'au 1er mars 1944, quand je fus arrêté de la part de la police spéciale et de la gestapo allemande et emmené dans le camp allemand à Niš et Belgrade a Banjica et y restais jusqu'au 25 septembre 1944.

Après avoir été libéré du camp allemand, immédiatement, le 2 octobre 1944, je me suis signalé pour devoir auprès de ce Comité, par document écrit, et le 6 octobre 1944, a assumé la fonction de secrétaire de la Société, conformément à la décision du Comité central de la Croix-Rouge à Belgrade. Dans cette position, je suis resté jusqu'au 20 octobre 1944, quand il m'a été ordonné de la part du

Commissaire de la Société de rendre tout le matériel dont je disposais en tant que secrétaire, au Secrétaire intérimaire, camarade Marjanović. De cette manière, je suis resté au Comite jusqu'au 11 novembre 1944 sans fonction (je suis resté à disposition du Commissaire du Comité Central de Niš). Le 11 novembre 1944, j'ai été mobilisé et jusqu'aujourd'hui, j'étais dans l'armée. Cependant, je ne dois pas noter ici qu'en tant que soldat mobilisé de l'Armée Yougoslave, j'ai passé un certain temps en détention militaire et que j'ai été acquitté par le jugement de la Haute Cour Militaire No. 465 d 23 juillet 1945, comme il est connu au Comité.

Comme j'ai été démobilisé par la Décision de l'état-major de la 1ere Armée Yougoslave en vertu de la loi sur la démobilisation des anciens âges, femmes et nourrisseurs, je me présente au Comite comme son fonctionnaire de longue date et demande à être admis en service et d'être désigné pour le devoir adéquat, de manier qu'il jugera la appropriée.

De la décision prise par ce comité, je prie au Comité de me la communiquer à l'adresse (25 rue Lamartinova, Belgrade).

Mort au Fascisme – Liberté pour le peuple !

Le 20 octobre 1945

Niš

Cordialement,

Radojica D. Stanković,

Ancien Secrétaire de la Société de la Croix-Rouge ».

En Décembre 1945, le secrétaire par intérim nouvellement nommé, Miodrag Marjanović, a présenté une lettre de licenciement à Radojica Stanković qui serait aussitôt arrêté. À la conférence, qui a eu lieu le 4 décembre 1944 dans la salle de cinéma « Empereur russe » étaient aussi présents, en plus des membres des comités de direction et de surveillance de la Croix-Rouge, les représentants du nouveau gouvernement. La nouvelle gestion fut élue. Comme président fut nommé le docteur Boža Maksimovič, et pour premier vice-président Sava Kostić, et comme deuxième - le prêtre Brana Djorić.

Immédiatement après la guerre, le Comité central de la Croix-Rouge renouvelle sa gazette « Nouvelles » qui sort pendant un an. Dans cette gazette fut imprimés les noms et prénoms des internés de Mauthausen et les listes incomplètes des internés de Dachau, des camps de prisonniers et des camps en Norvège.

Фотографије

Андон Андоновић
(Студијски материјал Збирке предмета заточеника логора на Црвеном крсту)

др Радивоје Савић
(Студијски материјал Збирке предмета заточеника логора на Црвеном крсту)

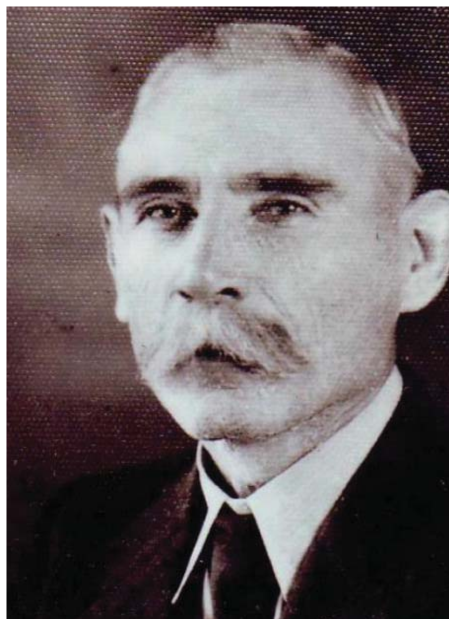
др Урош Јекић (Инв.бр 304)

др Драгутин Јовић (Инв.бр.445)

Сотир Благојевић
(Студијски материјал Збирке предмета заточеника логора на Црвеном крсту)

Сотир Живковић
(Студијски материјал Збирке предмета заточеника логора на Црвеном крсту)

Светозар Шумарац
(Студијски материјал Збирке предмета заточеника логора на Црвеном крсту)

Живота Јанковић (инб.бр.345)

Милица Шуваковић као студент философије (Инв.бр 291)

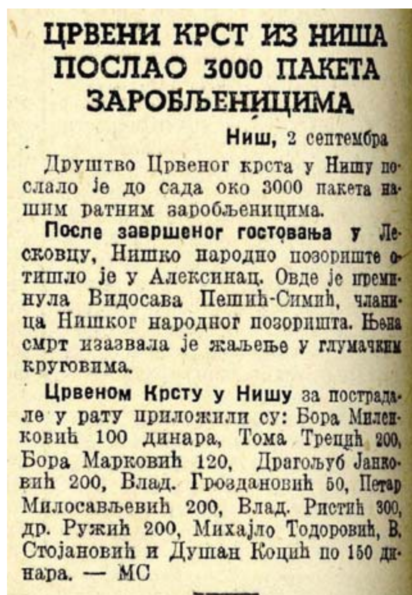
Желимир Жилник (Инв.бр 290 -1)

Желимир Жилник са тетком Драгутином (Инв.бр 290)

Легитимација Љубинке Кујунџић (Студијски материјал Збирке предмета заточеника логора на Црвеном крсту)

ЦРВЕНИ КРСТ ИЗ НИША ПОСЛАО 3000 ПАКЕТА ЗАРОБЉЕНИЦИМА

Ниш, 2 септембра

Друштво Црвеног крста у Нишу послало је до сада око 3000 пакета нашим ратним заробљеницима.

После завршеног гостовања у Лесковцу, Нишко народно позориште отишло је у Алексинац. Овде је преминула Видосава Пешић-Симић, чланица Нишког народног позоришта. Њена смрт изазвала је жаљење у глумачким круговима.

Црвеном Крсту у Нишу за пострадале у рату приложили су: Бора Миленковић 100 динара, Тома Трецић 200, Бора Марковић 120, Драгољуб Јанковић 200, Влад. Гроздановић 50, Петар Милосављевић 200, Влад. Ристић 300, др. Ружић 200, Михајло Тодоровић, В. Стојановић и Душан Коцић по 150 динара. — МС

Чланак о помоћи ратним заробљеницима (Ново време, 2.септембар 1943)

СРЕДИШЊИ ОДБОР
ДРУШТВА ЦРВЕНОГ КРСТА
ЈУГОСЛАВИЈЕ
ОДЕЛЕЊЕ КАРТОТЕКЕ

К. Бр. 2581/45

21-V- 1946 год.
Београд

УВЕРЕЊЕ

Миливојевић Е. Обрежије

рођен 1-X-1924-Ђурђин срез Сврљишки

интерниран је 10-III 1942 год. у логор Trondheim-Norveška

Као интернирац регистрован је под бр. 1270 Дошао из интернације на дан 12-II 1945 год.

Ово Уверење издаје се именованом на основу података, којима располаже **Оделење картотеке Средишњег одбора Друштва црвеног крста Југославије.**

Уверење се издаје за личну употребу код надлежних власти.

SREDIŠNJI ODBOR JUGOSLOVENSKOG CRVENOG KRSTA INFORMATIVNI OTSEK BEOGRAD

Шеф Картотеке,
Ст. Стојановић

Уверење Стојану Стојановићу (Архива Црвеног крста, некласирана грађа)